

# ІСТОТНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИКИ: НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА

Аналітична записка

2024

DOI: 10.70719/respol.2024.02



<b>Вступ: Цілі та методологія</b> .....	<b>4</b>
<b>Резюме</b> .....	<b>7</b>
<b>Розділ 1. Процес</b> .....	<b>10</b>
<b>Розділ 2. Основні поняття та підходи, що запроваджує Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини</b> .....	<b>14</b>
<b>Розділ 3. Загальний огляд сфери НКС в Україні</b> .....	<b>19</b>
3.1 Охорона НКС на національному рівні.....	19
3.2 Охорона НКС на обласному та місцевому рівнях.....	32
3.3 Діяльність громадських організацій.....	35
3.4 Національне законодавче поле для НКС.....	40
<b>Розділ 4. Істотні питання політики</b> .....	<b>51</b>
4.1 Неузгоджена термінологія, поняття та підходи у сфері НКС.....	51
4.2 Відсутність чітко трансльованих на державному рівні..... принципів / етики щодо охорони НКС	53
4.3 Відсутність стандартизованих підходів та методологій..... щодо охорони НКС	55
4.4 Брак фахівців, які спеціалізуються на питаннях НКС.....	56
4.5 Несинхронізованість НПА різних сфер, що прямо чи опосередковано впливають на охорону НКС.....	58

4.6 Неналагоджена система задля підтримання життєздатності НКС.....	59
<b>Розділ 5. Базовий звіт з істотних питань політики.....</b>	<b>63</b>
5.1 Неузгоджена термінологія, поняття та підходи у сфері НКС.....	63
5.2 Відсутність чітко трансльованих на державному рівні принципів / етики щодо охорони НКС.....	69
5.3 Відсутність стандартизованих підходів та методологій щодо охорони НКС.....	73
5.4 Брак фахівців, які спеціалізуються на питаннях НКС.....	79
5.5 Несинхронізованість НПА різних сфер, що прямо чи опосередковано впливають на охорону НКС.....	82
5.6 Неналагоджена система задля підтримання життєздатності НКС.....	91
<b>Розділ 6. Базовий звіт за істотним питанням. Потенціал НКС для стійкості громад в умовах війни та для сталого розвитку у повоєнний період.....</b>	<b>99</b>
<b>Висновки.....</b>	<b>110</b>

### Цілі та методологія

Ця аналітична записка розроблена в рамках проєкту **RES-POL** (Rapid Expert Support for Culture and Media Policies in Ukraine), що здійснює «Центр “Регіональний розвиток”» **Агенції економічного розвитку PPV** за фінансової підтримки **Європейського Союзу**.

Проєкт RES-POL має на меті посилити функціональну спроможність **Міністерства культури та стратегічних комунікацій** і його відомств (Українського інституту книги, Українського культурного фонду, Державного агентства України з питань мистецтв та мистецької освіти й Українського інституту національної пам'яті) та посприяти процесові вступу України до Європейського Союзу, випрацювати політики.

Тривалість проєкту RES-POL – від січня 2024-го до червня 2025 року.

У фокусі проєкту RES-POL – чотири сектори (**Мистецтво та культура, Культурна спадщина, Креативні індустрії та Медіа**) і понад 20 підсекторів (індустрій та видів мистецької діяльності). Окремо RES-POL розглядає **10 істотних питань розвитку культури** (конкурентна оплата праці, ефективність державних підприємств у сфері культури, фінансування креативних індустрій, моделі фінансування культурних послуг, громади та культурна спадщина, інтеграція з ЄС та культурна політика тощо).

**Методологія** проєкту передбачає:

- **Визначити істотні питання політики в секторах та підсекторах і описати їх в аналітичних записках та базових звітах;**
- **Проаналізувати 10 істотних питань розвитку культури у фокусі проєкту й описати їх у базових звітах;**
- **Напрацювати й описати у стратегічних брифах пропозиції політик щодо істотних питань секторів та 10 істотних питань розвитку культури;**
- **Розробити секторальні стратегії і операційні програми для секторів у фокусі проєкту та дорожні карти їх втілення;**

- Випрацювати зміни до кількох нормативно-правових актів та/або розробити концепції пілотних проєктів, щоб впровадити створені у проєкті політики;
- Проаналізувати європейський досвід планування та впровадження політик, оцінити деякі політики у сфері культури в Україні та оцінити інституційну спроможність відомств у сфері управління Міністерства культури та інформаційної політики.

Проєкт RES-POL активно залучає заінтересовані сторони на всіх етапах розроблення політик. Інформація про напрацювання проєкту доступна на сторінці [RES-POL у Facebook](#).

**Мета цієї аналітичної записки** – визначити істотні питання політики підсектору «Нематеріальна культурна спадщина» із сектору «Культурна спадщина».

**Істотні питання політики** – це виклики та проблеми, з якими стикаються заінтересовані сторони, які заважають розвиткові підсектору і щоб розв'язати які, можливо, необхідне втручання на рівні держави.

**Методологія** підготовки аналітичної записки передбачає:

- Провести кабінетне дослідження аналітичних матеріалів про стан та динаміку розвитку підсектору;
- Провести глибинні інтерв'ю із заінтересованими сторонами (учасниками ринку, представниками екосистем та середовищ, дотичними державними установами та організаціями);
- Визначити та описати істотні питання політики;
- Створити публічну фокус-групу, щоб представити визначені істотні питання політики;
- Опитати заінтересовані сторони, щоб верифікувати та ранжувати істотні питання політики;
- Підготувати рекомендації для подальшого розроблення політик, які розв'язуватимуть визначені істотні питання.

Зміст цієї аналітичної записки є відповідальністю Громадської спілки «Центр "Регіональний розвиток"» і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу.

## Автори аналітичної записки

**Ірина Каць** – менеджерка культури, начальниця відділу регіональної політики та координації реформ у сфері культури Українського центру культурних досліджень, засновниця та голова ГО «Культурний ді@лог»;

**Оксана Козлова** – аналітикиня Українського центру культурних досліджень;

### Рецензенти аналітичної записки:

**Володимир Воробей** – керівник групи ключових експертів RES-POL;

**Ольга Сагайдак** – ключова експертка сектору «Культурна спадщина»;

**Літературна редакторка** – Анна-Марія Волосацька;

**Дизайнерка** – Оля Мацьків.

Команда проєкту висловлює щирі подяку усім представницям та представникам сектору, які взяли участь в опитуванні та глибоких інтерв'ю, за їхній час, готовність говорити про проблеми та спільно шукати їх вирішення.

Будь-яке використання матеріалів, розміщених у цьому виданні, дозволене за умови згадки першоджерела.

## Резюме

У цьому документі нематеріальну культурну спадщину (НКС) розглянуто відповідно до Конвенції ЮНЕСКО 2003, до якої Україна долучилася 2008 року. **Традиційна, сучасна й жива одночасно** (англ. Traditional, contemporary and living at the same time) нематеріальна культурна спадщина репрезентує **не лише традиції, успадковані з минулого, а й сучасні сільські та міські практики**, у яких беруть участь різні культурні групи.

### Кореневі проблеми сектору НКС, визначені під час аналітичних досліджень:

1. Неузгодженість термінології та понять у сфері НКС.
2. Брак чітко трансльованих на державному рівні принципів/етики щодо охорони НКС.
3. Різні організації використовують різні підходи до документування та інвентаризації НКС. Це створює неузгодженість даних і ускладнює їхній аналіз та інтеграцію.
4. Брак стандартизованих підходів та методологій щодо охорони НКС.
5. Брак фахівців, які спеціалізуються на питаннях НКС.
6. Брак державної політики щодо охорони нематеріальної культурної спадщини, а також брак конкретних стратегій і програм для підтримки носіїв живої спадщини та охоронної діяльності.
7. Неналагоджена система для підтримки життєздатності НКС.
8. На державному рівні сфера НКС обмежується відомством МКСК. Хоча НКС є в різних галузях, зокрема в сільському господарстві, медицині.
9. Непрозора система роботи Експертної ради при МКСК.
10. Вигоряння, брак людського капіталу та ресурсів для подальшої діяльності в громадському секторі, який найбільше впливає на захист і розвиток НКС.
11. Унаслідок війни знищені й розпорошені громади – носії НКС. Ворог цілеспрямовано вбиває людей – носіїв НКС. Втрачено елементи НКС, які ще не були досліджені й задокументовані.

Серед основних бар'єрів, які мають громади щодо ефективного залучення потенціалу НКС для підтримки стійкості громад в умовах війни та сталого розвитку у повоєнний період, можна назвати такі:

## 1. Соціальні:

- Низький рівень обізнаності серед мешканців громади про важливість НКС та її потенціали;
- Ставлення до НКС як до чогось застарілого й непотрібного;
- Меншовартість і патерналізм як наслідок колоніального досвіду;
- Нерозуміння керівниками громад суті й потенціалу НКС (зосередження суто на мистецькому або атракційному складнику, що може загрожувати НКС спрощенням, вириванням із контексту, виснажливим туризмом, фольклоризацією);
- Недостатнє володіння сучасними технологіями серед населення.

## 2. Юридичні:

- Брак чітких правових норм «правил гри» щодо принципів/етики та критеріїв охорони НКС;
- Брак рекомендацій, методичних матеріалів, роз'яснень щодо роботи з НКС на рівні громади.

## 3. Бюрократичні:

- Складність і незрозумілість бюрократичних процесів для пересічних громадян, спільнот, груп та окремих осіб щодо подань до Нацпереліку;
- Підхід «зверху вниз» – формалізовані підходи.

## 4. Інституційні:

- Брак кадрів, фахівців у сфері НКС;
- НКС як «додаткове» навантаження для працівників культури;



- Брак дієвих платформ/майданчиків для обміну досвідом у сфері НКС;
- Брак відповідних спеціалістів і технічного обладнання для цифровізації НКС;
- Брак ефективного координування між різними установами та органами влади.

## 5. Фінансові:

- Брак усталених і дієвих механізмів охорони НКС та підтримки спільнот і майстрів-практиків на рівні громад (кредити, гранти тощо);
- Брак державних цільових програм у сфері НКС.

## 1. Процес

Аналітичну записку підготувала **Ірина Каць**, менеджерка культури, начальниця відділу регіональної політики та координації реформ у сфері культури Українського центру культурних досліджень, засновниця та голова ГО «Культурний ді@лог». Від 2018 року у своїй професійній діяльності та проєктах зосереджується на питаннях нематеріальної культурної спадщини, зокрема на ролі спільнот, груп й окремих осіб в охороні їхньої спадщини, та на потенціалі нематеріальної спадщини для сталого розвитку громад.

Праця над документом тривала **від березня до червня 2024 року**. Він ґрунтується на матеріалах кабінетного дослідження, напівструктурованих глибинних інтерв'ю, індивідуальних консультаціях з різними гравцями у сфері НКС та обговоренні у форматі круглого столу під час Форуму **«Українська культурна спадщина #ДійЗадляСпадщини»**, що відбувся 30-31 травня 2024 року.

Кабінетне дослідження опирається на попередні аналітичні огляди та матеріали, аналіз міжнародних документів та національного законодавчого поля (закони, підзаконні акти, наявні стратегії, у яких згадано питання НКС), моніторинг та аналіз ініціатив, пілотних проєктів у сфері НКС.

У роботі враховано документи та **рекомендації ЮНЕСКО**, зокрема:

- Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 року;
- Оперативні директиви щодо імплементації Конвенції 2003 року;
- Етичні принципи охорони нематеріальної культурної спадщини;
- Оперативні принципи та способи охорони нематеріальної культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях;
- Підсумкові документи ЮНЕСКО за результатами Координаційних нарад на підтримку охорони НКС в Україні 2022-го та 2023 року.

Також враховано **«План дій для культури України»**, що був представлений на Міжнародній конференції **«На шляху до відновлення сектору культури України»**, яку організувала ЮНЕСКО 6-7 червня 2024 року у Вільнюсі в партнерстві з урядом Литви та урядом України. Подію координувала Литовська національна комісія ЮНЕСКО.

У роботі використано дані та інформацію з аналітичних звітів за результатами моніторингу життєздатності елементів НКС, а також Звітів про виконання положень Конвенції ЮНЕСКО 2003 року, що підготувала ДУ «Український центр культурних досліджень» протягом 2020-2023 років. Крім цього, до уваги взяли інформацію з Періодичного звіту України про виконання положень Конвенції ЮНЕСКО 2003 року, який у 2022 році підготувала робоча група при МКІП.

У процесі кабінетних досліджень було визначено **10 головних проблем підсектору НКС**. Їх упродовж квітня-травня 2024 року було обговорено та верифіковано під час глибинних інтерв'ю й індивідуальних консультацій з різноманітними гравцями.

Окремі глибинні інтерв'ю із підсектору НКС було проведено із представниками Карпатського біосферного заповідника та ініціативи «Надазовські греки: уруми і румеї». Загальні результати інтерв'ю представлено в аналітичній записці Катерини Загривенко, яка є провідною аналітикинею у MZ HUB.

**Індивідуальні консультації** проводили з такими гравцями:

- **Павло Гольдін** – доктор біологічних наук, професор, Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України;
- **Юлія Гнат та Ольга Балашова** – засновниці ГО «Музей сучасного мистецтва»;
- **Зоряна Рибчинська** – завідувачка кафедри культурології Українського католицького університету;
- **Ліля Гиренко** – голова ГО «Жінки плюс» (організація, яка проходить акредитацію ЮНЕСКО з питань НКС);
- **Інна Тільнова** – представниця ГО «Баба Єлька»;
- **Анастасія Образцова** – директорка ДУ «Український центр культурних досліджень»;
- **Оксана Козлова** – аналітикиня ДУ «Український центр культурних досліджень»;
- **Анатолій Щербань** – український історик, керамолог, археолог, краєзнавець, доктор культурології, кандидат історичних наук, завідувач кафедри музейно-туристичної діяльності Харківської державної академії культури;
- **Олександр Рибалко** – мовний активіст, дослідник культури надазовських греків.

За результатами обговорень та консультацій сформулювали перелік **істотних питань політики**, які було публічно представлено та обговорено у форматі круглого столу під час **Форуму «Українська культурна спадщина #ДійЗадляСпадщини»**, що відбувся 30-31 травня 2024 року.

У роботі круглого столу з питань нематеріальної культурної спадщини взяли участь:

- **Оксана Козлова** – аналітикиня Українського центру культурних досліджень (м. Київ);
- **Олена Іщенко** – заступниця директора Українського центру культурних досліджень (м. Київ);
- **Марина Сенчило** – фольклористка та актуалізаторка традиційної культури (м. Київ);
- **Богдан Малій** – представник Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій (м. Київ);
- **Зоряна Рибчинська** – завідувачка кафедри культурології Українського католицького університету (м. Львів);
- **Роксолана Дудка** – докторка філософії з дизайну, кандидатка мистецтвознавства, доцентка кафедри дизайну Луцького національного технічного університету, членкиня Національної спілки майстрів народного мистецтва України (м. Полтава);
- **Лілія Гиренко** – голова ГО «Жінки плюс» (м. Дніпро);
- **Ольга Гусіна** – завідувачка Науково-навчальної лабораторії музичного фольклору та етнографії Дніпровської академії музики (м. Дніпро);
- **Анастасія Любимова** – етномузикознавиця, докторка філософії, доцентка кафедри історії та теорії музики Дніпровської академії музики (м. Дніпро);
- **Анатолій Щербань** – український історик, керамолог, археолог, краєзнавець, доктор культурології, кандидат історичних наук, завідувач кафедри музейно-туристичної діяльності Харківської державної академії культури;
- **Оксана Бугайченко** – представниця Харківського обласного організаційно-методичного центру культури і мистецтва (ОЦНТ / Центр культури);

- **Ірина Корчемаха** – заступниця начальника управління з питань гуманітарної, соціально-культурної сфери та освіти, начальниця відділу Дніпропетровської обласної ради, представниця ГО «Жінки плюс»;
- **Ліза Євсєєва** – архітекторка, співзасновниця ГО «Новокаховське товариство збереження культурної спадщини», авторка та кураторка проекту «Окупаційна спадщина півдня України: кам'яні вишивки Нової Каховки»;
- **Наталя Армяновська** – директорка Донецького обласного центру народної творчості (ОЦНТ / Центр культури);
- **Ескендер Барієв** – голова правління Кримськотатарського ресурсного центру, член Меджлісу кримськотатарського народу;
- **Олег Невениця** – представник ГО «Закарпатський антикризовий хаб»;
- **Євген Гнідкин** – представник Управління культури і туризму Донецької ОВА.

## 2. Основні поняття та підходи, що запроваджує Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини

До 1980-х років робота в царині спадщини була майже цілковито зосереджена на захисті матеріальних культурних і природних цінностей.

Розуміння та підходи в роботі з культурною спадщиною значно змінилися за останні десятиліття, серед іншого й завдяки інструментам, які випрацювала ЮНЕСКО.

Термін «**нематеріальна культурна спадщина**» вперше згаданий 1982 року в **Мексиканській декларації**, яка багатовимірно змінила парадигму в рамках концептуалізації культурної спадщини ЮНЕСКО й уможливила еволюцію Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (Конвенція 2003 року).

Дослідниця **Марлен Мейснер** зазначає, що **Конвенція 2003 року** запровадила декілька інноваційних концепцій, які суттєво змінили міжнародний дискурс щодо спадщини принаймні в п'яти аспектах:

1. Відбувся парадигмальний зсув від «матеріального» до «процесуального»;
2. Переглянуто розуміння культури: культура як «спосіб життя людини»;
3. Антропологічні та соціологічні підходи в дискурсі ЮНЕСКО про спадщину значно підвищили увагу до впливу практик спадщини на формування ідентичності та до ролі спільнот, які розглядають як власників та прихильників їхньої культурної спадщини;
4. Нематеріальну культурну спадщину визначено як щось живе, що розвивається, а рекомендовані заходи охорони, відповідно, зосереджено на підтриманні життєздатності: забезпеченні її активного передавання від одного покоління до наступного;
5. Важливим нововведенням став незмінний зв'язок **Конвенції 2003 року** зі сталим розвитком.

Сьогодні **Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини** (Конвенція 2003 року) – один з основних правових інструментів ЮНЕСКО. Україна у 2008 році приєдналася до Конвенції 2003 року й має враховувати її положення і пов'язані з нею документи (Оперативні директиви щодо імплементації Конвенції 2003 року, Етичні принципи охорони нематеріальної культурної спадщини, Оперативні принципи та способи охорони нематеріальної культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях) у своїх політиках та програмах, що стосуються нематеріальної культурної спадщини.

У цьому документі пропонуємо зосередитися на розумінні нематеріальної культурної спадщини, яке подає ЮНЕСКО. Отже, **НКС**:

- **Традиційна, сучасна й жива одночасно** (англ. Traditional, contemporary and living at the same time): нематеріальна культурна спадщина представляє не лише традиції, успадковані з минулого, а й сучасні сільські та міські практики, у яких беруть участь різні культурні групи.
- **Інклюзивна** (англ. Inclusive): можемо мати прояви НКС, схожі з тими, що практикують інші люди. І не важливо, чи вони зі сусіднього села чи з міста на іншому континенті. Також це може бути НКС, яку набули люди, що переїхали й оселилися в іншому регіоні. Усе це є НКС, яку передають від покоління до покоління, яка еволюціонувала у відповідь на оточення і допомагає формувати відчуття належності та сталості, забезпечує зв'язок нашого минулого, сьогодення і майбутнього. НКС не ставить питання про те, чи певна практика характерна для тієї чи тієї культури. Вона сприяє соціальній згуртованості, пробуджує почуття ідентичності та відповідальності, що допомагає особам відчути себе частиною однієї чи кількох спільнот, а також суспільства загалом.
- **Репрезентативна** (англ. Representative): нематеріальна культурна спадщина цінується не просто як культурне благо на порівняльній основі через її унікальність або виняткову цінність. Вона процвітає і цінується завдяки корінню у громадах і залежить від людей, чиї знання про традиції, навички та звичаї передаються решті спільноти, від покоління до покоління, або іншим спільнотам.
- **Основа на спільноті** (англ. Community-based): нематеріальну культурну спадщину можна вважати спадщиною лише тоді, коли її як таку визнають спільноти, групи чи окремі особи, які її створюють, підтримують і передають.

Замість них ніхто інший не може вирішити, що якийсь вияв чи якась практика є їхньою спадщиною.

Варто зазначити, що **Конвенція 2003** року тісно пов'язана з низкою інших міжнародних правових документів, стороною яких є й Україна.

У статті 29 Конвенції передбачено, що держави-учасниці подають Комітету звіти про законодавчі, регулятивні та інші заходи, вжиті для охорони нематеріальної культурної спадщини на їхніх територіях. Форма Періодичного звіту держав-учасниць про виконання положень Конвенції 2003 року містить розділ, у якому запропоновано поділитися прикладами конкретної діяльності, яка сприяла охороні НКС у межах:

- Конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту та двох протоколів до неї;
- Конвенції 1970 року про заходи щодо заборони (та запобігання) незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культурні цінності;
- Конвенції 1972 року про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини;
- Конвенції про охорону підводної культурної спадщини 2001 року;
- Конвенції 2005 року про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження;
- Конвенції 1992 року про охорону біологічного різноманіття;
- Конвенції про водно-болотні угіддя (RAMSAR);
- Статуту Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization, FAO);
- Програми «Глобально важливі системи сільськогосподарської спадщини» (GIAHS);
- Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства (Faro Convention);
- Міжурядової океанографічної комісії ЮНЕСКО (IOC);



- Програми систем знань місцевого й корінного населення (LINKS) та політики ЮНЕСКО щодо взаємодії з корінними народами;
- Програми «Людина і біосфера» (МАВ);
- Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ).

У рекомендаціях ЮНЕСКО щодо розвитку політики у сфері нематеріальної культурної спадщини запропоновано ще ширший перелік міжнародних правових документів, що тісно пов'язані з цілями й завданнями охорони НКС, відповідно до Конвенції 2003 року:

- **Згадані вище Конвенції ЮНЕСКО в царині культури**, а також Декларація ЮНЕСКО про Культурне розмаїття 2001 року;
- **Міжнародні договори з прав людини**: Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ICCPR), Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (ICESCR) 1966 року;
- **Міжнародні документи, що стосуються прав меншин і корінних народів**, такі як Декларація ООН про права корінних народів 2007 року та Конвенція Міжнародної організації праці (ILO) № 169 про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах 1989 року;
- **Міжнародні документи, що стосуються гендерної рівності**, такі як Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) 1979 року та Факультативний протокол до неї 2000 року;
- **Міжнародні документи щодо захисту прав спільнот щодо їхньої НКС**. Стаття 8 (j) Конвенції про біологічне різноманіття (CBD) визнає права спільнот на їхні традиційні знання та потребу для них користуватися вигодами від їх комерційного використання, а Нагойський протокол встановлює керівні принципи доступу до генетичних ресурсів та справедливого й рівноправного розподілу вигод від їхнього використання;
- **Документи Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO)** про охорону традиційних знань (ТК) та про охорону традиційних виразів культури (ТСЕ);

- Міжнародні політичні заяви щодо зв'язку між культурою та сталим розвитком, а також Резолюції про культуру та розвиток, які ухвалила Генеральна Асамблея ООН 2010-го та 2013 року;
- Рамкова Конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція) – міжнародний договір, учасниками якого є сім країн Центральної та Східної Європи (Чехія, Угорщина, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина та Україна) та два Протоколи до неї:
- Протокол про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття;
- Протокол про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості.

Крім цього, в положеннях Угоди про асоціацію з ЄС визначено окремі вузькогалузеві питання, що стосуються розвитку сільських територій, зокрема сторони зобов'язалися «поважати, зберігати та підтримувати знання, інновації та практичні надбання корінних та місцевих громад, які втілюють традиційні стилі життя, що відповідають збереженню та тривалому використанню біологічного різноманіття», а також зобов'язалися підтримувати співпрацю щодо юридичної охорони традиційних знань.

Отже, **Конвенція 2003** року та взаємопов'язані з нею міжнародні правові документи надають надширокі рамки для формування політики у сфері НКС.

Взаємозв'язок Конвенції 2003 року з широким спектром міжнародних документів, що встановлюють правові рамки в інших сферах, наголошує на наскрізному та міждисциплінарному характері нематеріальної культурної спадщини, що зумовлює складність її розуміння та необхідність виходу за межі сфери культури в роботі з нею.

## 3. Загальний огляд сфери НКС в Україні

### 3.1 Охорона НКС на національному рівні

**МКІП.** В Україні питання нематеріальної культурної спадщини належить до компетенції Міністерства культури та інформаційної політики України як центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері охорони культурної спадщини.

МКІП наділене повноваженнями складати перелік об'єктів нематеріальної культурної спадщини. Крім цього, відповідно до усталеної практики, МКІП готує і подає номінаційні досьє до **Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини** щодо включення елементів від України до **Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства, Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони та Реєстру належної практики охорони.**

Зокрема до основних завдань **Департаменту культурної спадщини МКІП** (на 04.05.2024) серед інших належить і забезпечення реалізації державної політики щодо імплементації Конвенції 2003 року, а також забезпечення формування державної політики у сфері НКС, здійснення моніторингу та оцінювання результатів її реалізації; розроблення пропозицій щодо її продовження, коригування або удосконалення, забезпечення нормативно-правового регулювання, розроблення документів державної політики та проєктів актів законодавства, що забезпечують модернізацію та ефективне функціонування сфери НКС.

При Департаменті культурної спадщини МКІП створено **Сектор нематеріальної культурної спадщини та взаємодії з ЮНЕСКО, завдання якого:**

- Забезпечувати реалізацію державної політики щодо імплементації Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 року;
- Координувати в межах повноважень діяльність органів виконавчої влади, Українського центру культурних досліджень та обласних центрів народної творчості (обласних науково-методичних центрів культури і мистецтв) з питань, що належать до компетенції Сектору.

Також Сектор, відповідно до покладених на нього завдань, забезпечує організаційне й інформаційне функціонування Експертної ради з питань нематеріальної культурної спадщини при Міністерстві культури та інформаційної політики України й наповнює Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини.

**Експертна рада з питань НКС при МКІП.** Від 2022 року розпочав роботу новий склад Експертної ради, сформований відповідно до Положення про Експертну раду з питань нематеріальної культурної спадщини, Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 14.07.2021 № 519 «Про затвердження Положення про Експертну раду з питань нематеріальної культурної спадщини при Міністерстві культури та інформаційної політики України».

**Експертна рада** – це постійний консультативно-дорадчий орган Міністерства культури та інформаційної політики України. Члени Експертної ради здійснюють свою діяльність на громадських засадах. Склад Експертної ради формує МКІП.

У розділі II Положення про Експертну раду визначено її **основне завдання**:

**забезпечити фаховий підхід до ухвалення рішень про включення елементів нематеріальної культурної спадщини до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України чи виключення з нього.**

Щоб виконати це завдання, Експертна рада:

- Аналізує законодавство України з питань охорони нематеріальної культурної спадщини та практику його застосування;
- Досліджує проблемні питання у сфері охорони нематеріальної культурної спадщини;
- Бере участь у підготовці пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері охорони нематеріальної культурної спадщини;
- Розглядає клопотання та додані матеріали про включення елемента нематеріальної культурної спадщини до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України та ухвалює рішення.

Щоб забезпечити фаховий підхід до ухвалення рішень про включення елементів НКС до Національного переліку чи виключення з нього, Експертна рада може виконувати координуючу функцію:

- Запрошувати на засідання представників різних органів влади, науковців, експертів, ініціаторів та носіїв елементів нематеріальної культурної спадщини (за згодою);
- Утворювати експертні та робочі групи для своєї діяльності;
- Ініціювати громадські обговорення, конференції, круглі столи та інші заходи;
- Отримувати від органів влади, підприємств, установ, організацій та ініціаторів інформацію, необхідну для виконання своїх завдань.

Процедура формування та зміни складу Експертної ради чітко не визначена: кандидатів МКІП може добирати самостійно або розмістити оголошення на своєму вебсайті. Термін дії повноважень Експертної ради чи окремих її членів не визначено.

Подання про включення елемента НКС до Національного переліку передбачає такі етапи:

1. Подання потрібно надіслати на офіційну адресу МКІП, а також його можна надіслати на електронну пошту МКІП (щоквартально, але не пізніше останнього дня місяця кварталу);
2. МКІП протягом 15 календарних днів перевіряє повноту поданого пакета документів, технічно перевіряє електронні носії інформації, на яких містяться матеріали (у разі подання документів не в повному обсязі або виявлення технічних недоліків електронних носіїв інформації, на яких містяться матеріали, МКІП повідомляє про це ініціатора подання. Ініціатор подання за 45 робочих днів усуває виявлені недоліки та повторно подає документи до МКІП. У таких випадках подання розглядають на наступному засіданні Експертної ради);
3. Експертна рада в термін, що не перевищує 15 календарних днів від дати надходження пакета документів, ознайомлюється з ними, щоб далі розглянути на засіданні Експертної ради;

4. Експертна рада на наступному засіданні на підставі поданих документів ухвалює рішення, яке оформлює протоколом (у протоколі зазначають рекомендації Експертної ради щодо включення елемента НКС до Національного переліку чи відхилення та повернення на доопрацювання ініціатору). Рішення Експертної ради є рекомендаційними;
5. За результатами розгляду рекомендацій Експертної ради МКІП видає відповідний наказ про включення елемента НКС до Національного переліку. З цим наказом до 10 днів від дня його ухвалення ознайомлюють Експертну раду, ініціатора подання та громадськість, оприлюднивши його на офіційному вебсайті МКІП та надіславши офіційного листа ініціатору подання.

У параграфі 11 розділу IV Положення зазначено, що результати роботи Експертної ради оприлюднюють на вебсайті МКІП. На червень 2024 року на вебсайті доступна інформація про:

- Склад Експертної ради;
- Нацперелік (сканована таблиця, доступна для завантаження);
- Порядок його ведення, форми облікових карток та моніторингу елементів НКС;
- Оприлюднені Накази МКІП про включені елементи до Національного переліку, які містять рекомендації та пропозиції Експертної ради щодо забезпечення охорони кожного включеного елемента НКС.

## Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України.

Національний перелік веде МКІП і його затверджують за наказом МКІП відповідно до повноважень, визначених у Положенні про Міністерство культури та інформаційної політики України, і статті 16 Закону України «Про культуру».

Назва	Галузі НКС, яких стосується	Коротка інформація	НПА, що регулюють
Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України	<ul style="list-style-type: none"> <li>Усні традиції та форми вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини;</li> <li>Виконавське мистецтво;</li> <li>Звичаї, обряди, святкування;</li> <li>Знання та практики, що стосуються природи та всесвіту;</li> <li>Традиційні ремесла;</li> <li>Традиційна кухня;</li> <li>Народні ігри;</li> <li>Фестивалі;</li> <li>Народна медицина (ті елементи НКС, що не шкодять здоров'ю та життю людини);</li> <li>Народні промисли;</li> <li>Традиційна музика;</li> <li>Культурні простори.</li> </ul>	<p><b>Стаття 12 Конвенції 2003 року:</b></p> <p><b>Переліки</b></p> <p>1. Щоб забезпечити ідентифікацію для охорони, кожна держава-учасниця з урахуванням своєї ситуації складає один чи більш ніж один перелік нематеріальної культурної спадщини, наявної на її території. Такі переліки повинні оновлюватися регулярно.</p> <p><b>Пункт 3 Статті 2 Конвенції 2003 року:</b></p> <p><b>Термін «охорона»</b> означає заходи, спрямовані на забезпечення життєздатності нематеріальної культурної спадщини, у тому числі її ідентифікації, документування, дослідження, збереження, захисту, популяризацію, підвищення її ролі, її передачу, зокрема шляхом формальної та неформальної освіти, а також відродження різних аспектів такої спадщини.</p> <p><b>Національний перелік елементів НКС України</b> – державна інформаційна система, що забезпечує ідентифікацію, збирання, накопичення, обробку, захист, облік та доступ до інформації про наявні на території України елементи нематеріальної культурної спадщини з метою їх охорони (п. 1 Порядку ведення Нацпереліку).</p> <p><b>Елемент нематеріальної культурної спадщини</b> – окремий прояв НКС, що може бути традицією, культурною практикою, подією, знаннями чи навичками, або поєднанням кількох цих аспектів (п. 2 Порядку ведення Нацпереліку).</p> <p><b>Перелік елементів НКС складає МКІП</b> – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтва (п. 4. ст. 16 ЗУ «Про культуру»).</p> <p>Щоб забезпечити фаховий підхід у прийнятті рішень про включення елементів нематеріальної культурної спадщини до Нацпереліку чи виключення з нього, створено Експертну раду – постійний консультативно-дорадчий орган МКІП.</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 25.08.2023 № 449 «Про затвердження Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 28.09.2023 за № 1718/40774.</li> <li>Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 14.07.2021 № 519 «Про затвердження Положення про Експертну раду з питань нематеріальної культурної спадщини при Міністерстві культури та інформаційної політики України», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 09.09.2021 за № 1184/36806.</li> </ul>

За результатами розширеного моніторингу життєздатності елементів НКС, що проводився Українським центром культурних досліджень протягом жовтня-грудня 2023 року кількість офіційно зафіксованих елементів НКС від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну збільшилася. **На кінець 2023 року в національному переліку було 82 елементи, а на травень 2024-го – 93.** Це суттєве збільшення порівняно з попередніми роками. Повномасштабне вторгнення у 2022 році порушило питання національної єдності та надало розуміння щодо важливості нематеріальної спадщини для підтримання та утвердження ідентичності.

	2020	2021	2022	2023
Кількість елементів НКС у Національному переліку	26	26	57	82
Кількість елементів НКС у місцевих переліках	223	226	288	321

Під час моніторингу отримано інформацію щодо всіх елементів, які на той момент були включені до Національного переліку (з них більше ніж з одного джерела – понад 63 % елементів). Хоча опитувальник надсилали всім органам управління у сфері культури, а також громадам, де практикують ті чи ті елементи, з'ясувалося, що місцеві органи у сфері культури не мали інформації та не змогли її надати щодо двох елементів Національного переліку.

З іншого боку, громади носіїв надали інформацію щодо лише **30 елементів національного переліку**, зацікавлені організації (ГО, заклади культури) – щодо **25 елементів**.

Стосовно елементів, які офіційно зафіксовані в місцевих переліках, під час цього моніторингу від спільнот практиків вдалося отримати інформацію лише щодо третини таких елементів.

Поряд з елементами НКС, які мають офіційний статус, під час цього моніторингового опитування спільноти практиків згадали ще **230 елементів, яких немає в жодному з переліків** – національному чи місцевому.

Отже, хоча деякі елементи НКС є офіційно визнаними та внесені до певного переліку, лише частина спільнот носіїв розповіли про них.



Припускаємо, що серед причин можуть бути низька спроможність спільнот та нецілковита обізнаність щодо питань НКС. З іншого боку, моніторинг виявив інші практики, які спільноти ідентифікували як важливі для себе та про які вважали за необхідне повідомити.

Це вказує на великий потенціал НКС в Україні й необхідну роботу з ідентифікації та опису елементів НКС.

У Національному переліку **54 елементи** за класифікацією належать до традиційних ремесел, **41** – до соціальних практик, ритуалів, святкувань, **19** пов'язані з природою і всесвітом, **14** належать до виконавських мистецтв, **9** – до усних традицій та форм вираження, **8** – до традиційної кухні. Один елемент може одночасно належати до різних категорій.

Спільноти практиків всю сукупність елементів нематеріальної культурної спадщини, які вони практикують, класифікували схоже: **192** елементи належать до традиційних ремесел, **177** – до соціальних практик, ритуалів і святкувань. Далі йде трійка з приблизно однаковими результатами: **73** елементи належать до виконавських мистецтв, **71** – усних традицій, **70** – традиційної кухні. **Елементів, пов'язаних зі знаннями та практиками, що стосуються природи та всесвіту, всього 40.**

Варто зазначити, що 2023 року, ухваливши новий Порядок ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України, МКІП запровадило новий механізм моніторингу елементів НКС. У **Таблиці 2 подано порівняльний аналіз змін.**

**Таблиця 2. Порівняльний аналіз змін, які запроваджує новий Порядок**

Зміст розділу	Зміст розділу	Аналіз
<p><b>V. Заходи з охорони та моніторингу елементів НКС</b></p> <p>Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від <b>25.08.2023 № 449</b> «Про затвердження Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України» (<b>новий, чинний</b>)</p>	<p><b>IV. Заходи для охорони та моніторингу стану життєздатності елементів НКС</b></p> <p>Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від <b>11.12.2017 № 1319</b> «Про затвердження Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України» (<b>старий, не чинний</b>)</p>	<p>Крім оновлення механізму моніторингу елементів НКС, у новій редакції Порядку подано й нову термінологію, зокрема вилучено поняття «життєздатність». Також подано визначення терміна «носій-практик елемента НКС» і запро-поновано визначення поняття «групади / спільноти» в контексті НКС.</p>
<p><b>1.</b> МКІП у строк, що не перевищує 30 днів з дати включення елемента НКС до Національного переліку, надсилає ініціатору подання копію наказу про включення елемента НКС до Національного переліку спільно з рекомендаціями та пропозиціями Експертної ради щодо забезпечення охорони елемента НКС, які спрямовані на забезпечення функціонування, тривалості та передачі елемента НКС від покоління до покоління задля подальшого практикування та передачі групою своєї НКС у визначений ними спосіб.</p>	<p><b>1.</b> Мінкультури у строк, що не перевищує 30 днів з дати включення елемента НКС до Національного переліку, надсилає органу виконавчої влади Ради міністрів Автономної Республіки Крим у сфері культури, структурним підрозділам у сфері культури обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій (далі – органи у сфері культури) копії облікової картки елемента НКС, допоміжних матеріалів, рішення Експертної ради, а також рекомендації та пропозиції щодо забезпечення охорони елемента НКС (за наявності).</p>	<p>МКІП переорієнтовується на взаємодію безпосередньо з ініціаторами подань (групади/спільноти, які практикують елемент НКС, громадські організації, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації всіх форм власності, творчі спілки, громадські об'єднання, діяльність яких пов'язана з охороною НКС).</p> <p><b>За новим Порядком МКІП не інформує органи у сфері культури на регіональному рівні, якщо вони не ініціатори подання про внесення елементів до Нацпереліку. <u>Національний перелік на сайті МКІП</u> також не містить інформації про ініціаторів подання у відкритому доступі, що ускладнює процес налагодження взаємодії й ускладнює ініціативу з підтримки заходів охорони елементів, зокрема й органами виконавчої влади (ІПП).</b></p> <p>Задекларовані можливості участі для різних гравців, але не визначені механізми як, зокрема ОМС, ФОПи, можуть підтримувати заходи з охорони елементів НКС.</p>

Зміст розділу	Зміст розділу	Аналіз
<p><b>2.</b> Ініціативу громади з підтримки заходів охорони елементів НКС <b>можуть брати на себе</b> державні установи, органи місцевого самоврядування, недержавні організації, заклади освіти, культури, творчі спілки, фізичні особи-підприємці, носії-практики елементів НКС та окремі заінтересовані особи.</p>	<p>(Нема)</p>	<p>Задекларовані можливості участі для різних гравців, але не визначені механізми як, зокрема ОМС, ФОПи, можуть підтримувати заходи з охорони елементів НКС.</p>
<p><b>3.</b> З метою забезпечення охорони елементів НКС, включених до Національного переліку, здійснюється моніторинг елементів НКС (далі – моніторинг).</p> <p>Моніторинг проводиться <b>через рік та кожні 4 роки з дати включення елемента НКС до Національного переліку</b>, на підставі відомостей, поданих у формі, затвердженій МКІП.</p> <p><b>Моніторинг можуть здійснювати організації всіх форм власності, у тому числі акредитовані в ЮНЕСКО громадські організації, органи та установи у сфері культури, науково-дослідні інститути та окремі фахівці, які мають досвід та знання у сфері охорони НКС.</b> Моніторинг здійснюється за якнайширшої участі громад / спільнот та зацікавлених організацій.</p>	<p>Моніторинг здійснюють органи у сфері культури та Український центр культурних досліджень (далі – УЦКД).</p> <p>Моніторинг проводиться щорічно у визначені строки щодо стану усіх елементів, включених до Національного переліку. До 20 грудня щороку УЦКД надає МКІП узагальнений звіт про стан реалізації <u>Конвенції</u> та результати моніторингового дослідження про стан життєздатності елементів НКС, включених до Національного переліку та списків ЮНЕСКО, в яких зазначають фактори, що впливають на життєздатність елементів НКС, заплановані і вжиті заходи для охорони елементів НКС та їх результати.</p>	<p>З органів у сфері культури та Українського центру культурних досліджень знімають обов'язок проводити регулярний моніторинг НКС, натомість відкривається можливість (моніторинг можуть здійснювати) для широкого кола організацій здійснювати періодичний моніторинг щодо стану життєздатності певного елемента НКС. Поряд з цим не визначають механізми уповноваження чи залучення зацікавлених організацій до такого моніторингу (ІПП).</p> <p>Скасовано такий вид моніторингу, як щорічний загальнонаціональний моніторинг стану НКС.</p>
<p>Результати моніторингу <b>подають МКІП</b> до 20 листопада з дати включення елемента НКС до Національного переліку. Вони <b>містять інформацію про вжиті заходи з охорони елементів НКС</b>, включених до Національного переліку.</p>	<p><b>4. УЦКД на підставі поданої органами у сфері культури інформації та власних досліджень подає до Мінкультури:</b></p> <p>до 20 грудня щороку – узагальнений звіт про стан реалізації Конвенції та моніторингове дослідження про стан життєздатності елементів НКС, включених</p>	<p>Механізм моніторингу не передбачає фактичної підтримки спільнот / громад, а лише надає можливість поінформувати МКІП про вжиті громадою / спільнотою заходи з охорони елемента нематеріальної культурної спадщини та дату проведення моніторингу й отримати через МКІП рекомендації Експертної ради щодо плану охорони елемента НКС.</p>

Зміст розділу	Зміст розділу	Аналіз
<p>МКІП протягом 30 календарних днів з дати надходження результатів моніторингу передає їх на розгляд Експертної ради.</p> <p>Експертна рада на засіданні <b>розглядає результати моніторингу та у разі потреби надає рекомендації щодо плану охорони елемента НКС.</b></p> <p><b>МКІП протягом 10 днів надсилає рекомендації Експертної ради</b> на розгляд громаді / спільноті та відповідним державним установам, які здійснюють заходи з охорони елемента НКС.</p>	<p>до Національного переліку та списків ЮНЕСКО, в якому зазначають фактори, що впливають на життєздатність елементів НКС, заплановані і вжиті заходи для охорони елементів НКС та їх результати.</p> <p><b>5.</b> Матеріали, зазначені у пункті 4 цього розділу, Мінкультури протягом п'яти робочих днів з дати надходження передає на розгляд Експертній раді.</p> <p>Експертна рада не пізніше ніж через 30 днів з дати надходження зазначених матеріалів рекомендує Мінкультури:</p> <p><b>вжити невідкладних заходів для забезпечення збереження елемента НКС у разі погіршення стану його життєздатності;</b></p> <p>виключити елемент НКС з Національного переліку в разі, якщо він перестав відповідати одному з критеріїв, визначених пунктом 4 розділу I цього Порядку.</p>	<p>Моніторинг та рекомендації стосуються конкретного елемента, загальні рекомендації щодо організації роботи з вивчення та популяризації НКС на рівні області чи громади не передбачені.</p>

Отже, моніторинг надає можливість громадам / спільнотам поінформувати МКІП про заходи, які вони вжили, з охорони елемента нематеріальної культурної спадщини, та дату проведення моніторингу й отримати через МКІП рекомендації Експертної ради щодо плану охорони елемента НКС.

Тож можемо відзначити наявність інструмента моніторингу елементів НКС, але поряд з цим – і **відсутність інструментів / механізмів практичної підтримки, які ґрунтуються на результатах моніторингу (ІПП).**

МКІП у **Наказі від 25.08.2023 № 449 «Про затвердження Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України»** знову подає правки тексту з Положення про Національний перелік елементів НКС України як державну інформаційну систему, що ідентифікує, збирає, накопичує, обробляє, захищає, облікує інформацію та надає доступ до інформації про наявні на території України елементи нематеріальної культурної спадщини з метою їх охорони. Фактично на 04.05.2024 Нацперелік – це документ формату .pdf на сайті МКІП, що містить 87 елементів та 6 належних практик з охорони.

**Інтернет ресурс МКІП «Нематеріальна культурна спадщина України»** (у дослідній експлуатації).

**За наказом МКІП від 17.01.2022 № 8 «Про введення в дослідну експлуатацію інформаційного порталу Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України»** розпочато дослідну експлуатацію порталу <https://ich.mkip.gov.ua/>.

Електронний ресурс створено, щоб підвищити обізнаність про нематеріальну культурну спадщину та Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. Інтернет-ресурс представляє електронний варіант Національного переліку елементів НКС.

Хоча портал позиціонує себе як *«платформа, що служить спільною основою, в якій різні зацікавлені сторони, наприклад, політики, дослідники, інститути, ГО, громади та практики можуть взаємодіяти один з одним»*, фактично такої функції він не виконує.

Варто зазначити, що МКІП також відповідає за формування та реалізацію державної політики щодо народних художніх промислів. Зокрема МКІП подає Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо затвердження переліку видів виробництв і груп виробів народних художніх промислів, визначає порядок ведення обліку, зберігання і використання типових зразків виробів та унікальних виробів, а також визначає осередки народних художніх промислів.

**Державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти** (Держмистецтв) має конкретніші повноваження щодо практичної реалізації завдань, які стосуються народних художніх промислів, зокрема здійснює заходи щодо створення умов для розвитку всіх видів мистецтв та народних художніх промислів, мистецького аматорства, осередків традиційної культури, виявляє, обстежує, облікує осередки народних художніх промислів та заповідних територій народних художніх промислів й охороняє їх. Крім того, Держмистецтв подає МКІП пропозиції щодо переліку видів виробництв і груп виробів народних художніх промислів, порядку ведення обліку, зберігання і використання типових зразків виробів народних художніх промислів та унікальних виробів народних художніх промислів, а також визначає осередки народних художніх промислів за поданням місцевих органів виконавчої влади та за погодженням з Національною академією наук і відповідними творчими спілками.

Варто зауважити, що при цьому Держмистецтв не опікується питаннями нематеріальної культурної спадщини, а народні художні промисли розглядають суто в контексті розвитку мистецтва.

За розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.12.2021 № 1677-р було схвалено Концепцію Державної цільової національно-культурної програми розвитку народних художніх промислів на 2024–2027 роки.

У 2022 році МКІП ініціювало громадське обговорення проєкту Закону України «**Про внесення змін до Закону України “Про народні художні промисли”**». За передбаченими змінами введено поняття «**географічне зазначення виробів народних художніх промислів**», а також, серед іншого, заплановано унормувати й питання Реєстру майстрів народних художніх промислів, який найближчим часом буде введено в дослідну експлуатацію. Програмне забезпечення, необхідне, щоб забезпечити функціонування цього реєстру, повністю розроблено й передано на баланс Держмистецтв.

Реєстр створюють, щоб облікувати майстрів, які працюють у різних техніках народних художніх промислів. Народний художній промисел – творча та виробнича діяльність, мета якої – створювати художні виробів декоративно-вжиткового призначення, що здійснюється на основі колективного освоєння і спадкоємного розвитку традицій народного мистецтва в певній місцевості у процесі творчої праці майстрів народних художніх промислів (стаття 1 ЗУ «Про народні художні промисли»).

Поки що політики МКІП щодо народних художніх промислів та НКС є несинхронізованими та неузгодженими в термінології, поняттях та підходах, хоча й торкаються такої галузі НКС, як традиційні ремесла (ІПП).

### **3.2 Охорона НКС на обласному та місцевому рівнях**

Відповідно до повноважень обласних управлінь / департаментів культури, гуманітарної політики, культури та культурної спадщини, одне з їхніх завдань – реалізовувати державну політику у сфері охорони культурної спадщини, і матеріальної, і нематеріальної.

Поряд із цим, аналізуючи **Положення про управління / департаменти культури, гуманітарної політики, культури та культурної спадщини**, можна констатувати понятійний збій у цих документах, який відображений і у підходах щодо охорони та розуміння НКС на обласному рівні. У Положеннях пункти, що стосуються охорони НКС, подано в такому формулюванні:

*«...створення умов для фіксації зразків національної нематеріальної культурної спадщини; ...висування пропозицій щодо включення проявів НКС до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини тощо».*

Можна припустити, що низка проблем, що виникли стосовно охорони НКС на обласному рівні, пов'язані саме з відсутністю чітко трансльованих на державному рівні принципів, етики та підходів в охороні НКС (ІПП). Тому кінцева мета діяльності уповноважених органів у сфері НКС – включити більшу кількість елементів до Національного переліку, а при цьому відсутнє розуміння цінності НКС для регіону і громад. Підхід, що ґрунтується на **«фіксації зразків національної НКС»**, є загрозливим, зважаючи на те, що увага може бути зосереджена на **«матеріальних об'єктах, артефактах»**, а роль спільнот, громад та окремих осіб, що є носіями НКС, можуть обмежувати та не враховувати. Крім цього, такий вузький підхід обмежує потенціал НКС щодо сталого розвитку, продовольчої безпеки та підтримки культурного різноманіття.

Що стосується регіональних або місцевих переліків, списків або інвентарів елементів нематеріальної культурної спадщини, чинне законодавство України не регламентує їхнього ведення.

Державна політика у цьому напрямі була несистемною та непослідовною. У 2015 році Міністерство культури України Наказом **«Про уповноваження Українського центру культурних досліджень на науково-методичне забезпечення реалізації Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини» від 27.07.2015 № 548** рекомендувало місцевим органам управління культури створити комісії зі збирання,



оброблення та складання орієнтовного переліку елементів НКС, щоб внести їх до відповідних списків національного, регіонального (обласного) та місцевого рівнів. А також щоквартально подавати УЦКД орієнтовні переліки елементів нематеріальної культурної спадщини, щоб внести їх до списків національного, регіонального (обласного) та місцевого рівнів й щорічно подавати звіт про вжиті заходи щодо формування регіональних та місцевих списків, збереження та популяризації елементів нематеріальної культурної спадщини.

Цей наказ спрацював централізовано і став підставою, щоб уповноважити більшість ОЦНТ / Центрив культури координувати діяльність у сфері НКС у регіонах, створювати комісії та обласні переліки.

Нині місцеві переліки елементів НКС ведуть у 21 області. Дніпропетровська, Львівська та Миколаївська області, а також місто Київ та АР Крим нині не мають місцевих переліків НКС. Хоча деякі області, як-от Кіровоградська й Вінницька, мають у своїх переліках значну кількість елементів – 68 та 52, відповідно – середня кількість елементів у місцевому переліку становить приблизно 15 (до того ж у половині областей у місцевому переліку сьогодні менше 7 елементів).

Попри те, що основним КВЕДом переважної більшості ОЦНТ є театральна та концертна діяльність та / або діяльність у сфері відпочинку та розваг, **протягом 2015-2022 років** ОЦНТ / Центри культури були уповноваженими відповідати за питання охорони НКС у регіонах та працювали в умовах відсутності чітких методичних рекомендацій, неналежного ресурсного та кадрового забезпечення.

Така ситуація призвела до того, що наразі діяльність ОЦНТ / Центрив культури щодо охорони НКС різниться у підходах у різних регіонах і переважно залежить від людського чинника: активності та зацікавленості директора чи відповідального фахівця.

Оскільки ОЦНТ / Центри культури опікуються також клубними закладами у громадах, питання НКС, відповідно, на рівні громад закріплюють за працівниками культури, переважно клубними працівниками.

Під час обговорення в межах Форуму **«Українська культурна спадщина #ДійЗадляСпадщини»** учасники говорили про те, що фахівці, які працюють у сфері культури, часто мають НКС як **«додаткове навантаження»**. До того ж зазначили, що поняття **«НКС»** є незрозумілим для працівників культури (ІПП).

Окремою проблемою озвучили те, що на рівні громад відсутнє розуміння, що таке НКС, а як наслідок – НКС не цікава. Відсутнє розуміння НКС у влади, особливо серед керівників громад. Було зауважено, що у сфері НКС переважає підхід **«зверху вниз»** та формалізовані процеси.

### 3.3 Діяльність громадських організацій

Участь громадськості, спільнот, носіїв, окремих дослідниць і дослідників у різних заходах та ініціативах з охорони НКС є надзвичайно важливою для того, щоб підсилити процес «знизу вверху» на протипагу підходу «зверху вниз», що наразі переважає в Україні.

В умовах відсутності напрацьованих методологій і єдиних форматів процесів (як-от документування, оцифровування, інвентаризація НКС на основі громад, оцінювання шкоди у сфері НКС внаслідок загарбницької війни Росії проти України тощо) громадські організації та ініціативи є більш гнучкими, здобувають унікальний досвід, який потребує поглибленого аналізування, систематизування, врахування та підтримання.

Далі подається інформація про напрями діяльності громадських організацій та ініціатив у сфері НКС, що спирається на [Звіт Українського центру культурних досліджень про виконання Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини.](#)

**Акредитовані в ЮНЕСКО неурядові (громадські) організації.** На 04.05.2024 в Україні діють [дві неурядові \(громадські\) організації, акредитовані в ЮНЕСКО з питань Конвенції 2003 року:](#)

- Громадська організація «**Центр розвитку “Демократія через культуру”**», рік акредитації 2020-й;
- **Національна спілка майстрів народного мистецтва України** (НСМНМУ), рік акредитації 2022-й.

Обидві ці організації, представлені у складі **Експертної ради з питань нематеріальної культурної спадщини**, є впізнаваними гравцями у сфері НКС і часто позиціонують себе як єдині фахівці, що мають мандат на експертність у сфері НКС.

Важливо зазначити, що з ініціативи **ГО «Центр розвитку “Демократія через культуру”**» у 2017 році створено [Платформу НКС](#), головною метою якої було «...об'єднання зусиль для поширення знань, пробудження суспільного інтересу до живої культури України, охорона, захист і дослідження нематеріальної культурної

спадщини України, зокрема шляхом навчання, розповсюдження знань про НКС, посередництва у секторі живої спадщини та сприяння популяризації НКС громадами». У 2021 році Платформа НКС розширилась, об'єднавши більше зацікавлених сторін, носіїв-практиків, дослідників, культурних менеджерів, експертів. Діяльність платформи у 2022 році відображена у Звіті УЦКД про виконання Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини.

Інформація про діяльність Платформи НКС у 2023-2024 роках відсутня на сайті ГО «Центр розвитку “Демократія через культуру”».

Ще одна ГО «Жінки плюс» наразі проходить акредитацію ЮНЕСКО з питань нематеріальної культурної спадщини.

Крім того, низку елементів, включених до Національного переліку НКС України, Репрезентативного списку ЮНЕСКО, Списку ЮНЕСКО елементів, що потребують термінової охорони, представили саме ГО.

**Громадські організації, які представляють елементи, включені до списків ЮНЕСКО.** До Репрезентативного списку ЮНЕСКО включені 3 елементи. Діяльність громадських організацій, які представляють ці елементи, переважно спрямована

на популяризацію, дослідження, роботу з носіями-практиками загалом та на передавання знань зокрема: **«Петриківський декоративний розпис як явище українського орнаментального народного мистецтва / Petrykivka decorative painting as a phenomenon of the Ukrainian ornamental folk art»** – перший елемент від України, включений до Репрезентативного списку ЮНЕСКО в 2013 році, з яким пов'язана діяльність ГО **«Асоціація майстрів народного мистецтва України»**.

Навколо цієї організації об'єднані носії-практики, для яких **«Петриківський розпис»** є основою їхньої ідентичності та які мешкають і в селищі Петриківка, і в містах України.

ГО «Асоціація майстрів народного мистецтва України», а також ГО «Майстри петриківського розпису» є активними гравцями в охороні елемента, який представляють. Основа їхньої діяльності – передавання знань.

**«Традиція косівської мальованої кераміки / Tradition of Kosiv painted ceramics»** – елемент від України, включений до Репрезентативного списку ЮНЕСКО в 2019 році. Його представляє недержавна організація БФ **«Автентика Гуцульщини»**, діяльність якої спрямована на популяризацію культури.

**«Орнек, кримськотатарський орнамент і знання про нього / Ornek, a Crimean Tatar ornament and knowledge about it»** від України включений до Репрезентативного списку ЮНЕСКО в 2021 році за ініціативи ГО **«Алем»**. Основні напрями діяльності ГО **«Алем»** – вивчення, збереження та популяризація культури кримських татар.

**«Козацькі пісні Дніпропетровщини / Cossack's songs of Dnipropetrovsk Region»** – елемент, який 2016 року включений до Списку ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони. Громадські організації, які представляють цей елемент, – ГО Центр народної творчості **«Дивокрай»** та **«Жінки плюс»**, діяльність яких спрямована на популяризацію елемента.

**«Культура приготування українського борщу / Culture of Ukrainian borscht cooking»** – елемент, що 2022 року за спеціальною процедурою включений до Списку ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини та потребує термінової охорони. ГО **«Інститут культури України»**, яка була ініціатором подання, популяризує елемент, долучаючи й інші організації.

**Громадські організації, які представляють елемент, включений до Національного переліку НКС України.** Низку елементів, які включені до Національного переліку, представили спільноти носіїв, що об'єднані навколо ГО, наприклад:

- **«Джамаат»** (м. Мелітополь), що представляє елемент **«Традиція приготування ет аяклак (караїмський пиріжок з м'ясом). Досвід караїмів Мелітополя»** (2018);
- **«Keram Art Misto»** (м. Тульчин) є частиною громади майстрів, які об'єднані навколо елемента **«Традиція орнаментального розпису бубнівської кераміки»** (2018);
- ГО **«Київський кобзарський цех»** опікується дослідженням, охороною та передаванням знань про елемент, включений до Національного переліку, – **«Кобзарство»** (2022) та інші.

Діяльність цих ГО спрямована на підвищення обізнаності про елемент, побудову політики з охорони елемента НКС, який вони представляють.

**Громадські організації, які сприяють охороні НКС.** Також існує низка громадських організацій, діяльність яких спрямована на охорону НКС, зокрема за допомогою популяризації.

Із початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну помітний сплеск інтересу до традиційної культури, зокрема в молоді, яка виявляє проактивну позицію щодо дослідження, переосмислення, популяризації, підвищення обізнаності про традиції.

Ця проактивна позиція переважно об'єднана в ініціативи та / або громадські організації, які зосереджуються на деяких галузях НКС та / або деяких аспектах роботи із НКС.

Серед таких ініціатив можна виокремити:

- Платформа традиційної музики «Рись»: містить також й освітні можливості (подкасти, курси, відеолекції);
- Музична майстерня «Гурба» – творчий простір: зберігають, досліджують та популяризують західноукраїнську етномузичну спадщину;
- Школа танців ансамблю «Божичі» – майстерня традиційних танців;
- Музична спадщина Буджака – цифровий громадський архів та освітня платформа з ідеєю повернути музичний фольклор зі сцени до людей;
- ГО «Баба Єлька»: 5 років досліджень і кілька успішних напрямів роботи в регіоні, серед іншого – напрацьовані методичні матеріали щодо польових досліджень;
- ГО «НАВКОЛО НАС. UA» – зберігає матеріальну і нематеріальну культурну спадщину;
- Ініціатива «Old khata project» – досліджує сліди традиційної культури в повсякденні; створює документальні роботи, видає книжки; популяризує українську креативність;
- ГО «Гуляйпільські старожитності» вивозять з-під обстрілів, оцифровують і досліджують історичні артефакти з сімейних архівів, предмети домашнього вжитку, сприяючи пам'яті про традиційний спосіб життя громад Запорізької області;
- Відеоблогерка @krapka.krapka, амбасадорка всього українського, яка, окрім популяризації традицій, ще привертає увагу до колоніального досвіду України та важливості розмежовувати те, що властиве українським традиціям, і те, що невластиве, нав'язане імперією;

- Відеоблогерка [@Ідея Олександрівна](#) створює відео на філологічну тематику, досліджуючи мову та різноманітні діалекти;
- [Folklore.kh.ua](#) – некомерційний проєкт, що покликаний зберегти музичний фольклор Слобожанщини та Полтавщини, відкривши для широкого загалу збірки харківських фольклористів-збирачів. В основу цифрового архіву покладений фонд етнографічних записів Обласного організаційно-методичного центру культури і мистецтва (м. Харків), накопичений за понад 30-річну експедиційну діяльність фахівців центру, та приватні збірки харківських збирачів-фольклористів.

### **3.4 Національне законодавче поле для НКС**

Із початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну помітний сплеск інтересу до традиційної культури, зокрема в молоді, яка виявляє проактивну позицію щодо дослідження, переосмислення, популяризації, підвищення обізнаності про традиції.

В Україні відсутній єдиний комплексний закон, що охоплює всі правові аспекти, пов'язані з нематеріальною культурною спадщиною. Питання НКС в Україні побіжно врегульовують закони, для яких НКС не є основним предметом врегулювання й які не синхронізовані між собою, містять різноманітну, неузгоджену термінологію та потребують гармонізації на рівні загальної політики.

У Таблиці 3 узагальнено інформацію про закони України, що так чи так стосуються правових аспектів, пов'язаних із НКС, а у Таблиці 4 – Стратегічні документи, що стосуються питань НКС.



**Таблиця 3. Інформація про закони України, що стосуються правових аспектів щодо НКС**

Сфера	Законодавчий акт	Коментар
<p><b>Культура</b></p>	<p><b>Закон України «Про культуру» від 14.10.2010 № 2778-VI</b> (редакція від 21.09.2023)</p>	<p><b>Закон</b> – єдиний акт українського законодавства, що визначає поняття нематеріальної культурної спадщини (ст. 1) та встановлює окремі регулювання щодо неї, зокрема ведення Переліку об'єктів нематеріальної культурної спадщини (ст. 16).</p> <p>Неузгодженість термінології: у п. 2 ст. 2 та ст. 16 ЗУ «Про культуру» у поняття НКС вкладено серед іншого й народну культуру (фольклор, традиції, звичаї і обряди, діалекти й говірки, народні художні промисли та ремесла, історичну топоніміку тощо), що є суперечливим з погляду того, що фольклор не тотожний НКС (різні підходи в роботі); у п. 5 ст. 16 використано термін «<b>об'єкт НКС</b>», який не відображає «живого та динамічного» характеру НКС.</p> <p>2021-го актуалізовано пріоритети державної політики у сфері культури, зокрема розвиток культури української нації, корінних народів та національних меншин України; актуалізація ролі культури як системи цінностей, ресурсу для забезпечення сталого розвитку та консолідації суспільства; охорона, заохочення та підтримка культурного розмаїття як одного з найважливіших чинників сталого розвитку держави. <i>(Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо загальних засад надання населенню культурних послуг від 29 квітня 2021 року № 1432-IX.)</i></p> <p>Пріоритети суголосні з міжнародним дискурсом щодо культури та спадщини й відповідають духу <b>Конвенції 2003 року</b>.</p>
	<p><b>Закон України «Про народні художні промисли» від 21.06.2001 № 2547-III</b> (редакція від 31.03.2023)</p>	<p>Закон регулює правові, організаційні та економічні відносини в галузі народних художніх промислів, визначає статус суб'єктів народних художніх промислів, засади їх діяльності і спрямований на охорону, відродження, збереження та розвиток народних художніх промислів як важливої складової духовної культури українського народу.</p> <p>Поняття НКС у цьому законі не згадано. Натомість застосовано термін «спадкоємний розвиток традицій народного мистецтва в певній місцевості». Регулює лише окремих сегмент НКС, потребує синхронізації з положеннями Конвенції 2003 року у поняттях та термінології, але зважаючи на історичний національний контекст.</p>
<p><b>Освіта</b></p>	<p><b>Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII</b> (редакція від 24.03.2024)</p>	<p>Серед засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності визначає:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями;</li> <li>• виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій (ст. 6);</li> </ul>

Сфера	Законодавчий акт	Коментар
		<ul style="list-style-type: none"> <li>особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства (ст. 7).</li> </ul> <p>НКС не є предметом прямого регулювання, але визначені пріоритети державної політики у сфері освіти можуть створювати умови для її охорони.</p>
	<b>Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 № 1841-III</b> (редакція від 27.04.2021)	Серед основних завдань позашкільної освіти визначено виховання у вихованців, учнів і слухачів патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей Українського народу, а також інших націй і народів (ст. 8).
<b>Охорона здоров'я</b>	<b>Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11. 1992 № 2801-XII</b> (редакція від 19.04.2024)	<p><b>Стаття 74-1</b> визначає право займатися народною медициною (цілительством).</p> <p><b>Народна медицина (цілительство)</b> – методи оздоровлення, профілактики, діагностики й лікування, що ґрунтуються на досвіді багатьох поколінь людей, усталені в народних традиціях і не потребують державної реєстрації.</p> <p>НКС не є предметом прямого врегулювання цього закону, але він встановлює право займатися цілительством, що може сприяти підтримці практик, пов'язаних із народною медициною, знахарством, травництвом тощо.</p>
<b>Природа / екологія</b>	<b>Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 № 2697-VIII</b>	<p>У Стратегії згадано національну систему цілей сталого розвитку, що має забезпечити підґрунтя для подальшого планування розвитку України, подолання дисбалансів, які існують в економічній, соціальній та екологічній сферах; забезпечити такий стан довкілля, що сприятиме якісному життю і добробуту нинішніх та прийдешніх поколінь і, серед іншого: збереження національних культурних цінностей і традицій.</p> <p>На рівні цілей та завдань не визначено, яким чином інтегровано чи враховано НКС, зокрема традиційні знання.</p>
<b>Корінні народи / етнічні меншини (спільноти)</b>	<b>Закон України «Про корінні народи України» від 01.07.2021 № 1616-IX</b> (редакція від 31.03.2023)	<p><b>Основоположні права:</b> Корінні народи України мають право відроджувати, використовувати, розвивати і передавати майбутнім поколінням свої історію, мови, традиції, писемність і літературу, відновлювати та зберігати об'єкти матеріальної та нематеріальної культурної спадщини (ст. 3);</p> <p><b>культурні права:</b> Корінні народи України мають право на дотримання, відродження та розвиток своїх духовних, релігійних та культурних традицій і звичаїв, збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини (ст. 4).</p>

Сфера	Законодавчий акт	Коментар
	<p><b>Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» від 13.12. 2022 № 2827-IX</b> (редакція від 10.12.2023)</p>	<p>Створення <b>Центрів національних меншин (спільнот)</b> – одне з основних завдань яких є підтримка і збереження традиційної культури та нематеріальної культурної спадщини національних меншин (спільнот), створення умов для всебічного розкриття їхньої самобутності, збереження мови, культури, народних традицій.</p> <p>Порядок утворення і функціонування таких центрів затверджено 02.02.2024 (наказ ДЕС від 02.02.2024 № НН-18/12 зареєстровано в Мін'юсті 06.02.2024 за № 184/41529), тому про ефективність роботи таких центрів у напрямі НКС поки що важко говорити (такі центри ще не були утворені).</p> <p>Якщо проаналізувати Національний перелік, то сьогодні майже <b>10 % елементів НКС</b>, включених до Національного переліку, тісно пов'язані з культурою національних меншин та корінних народів.</p>
<p><b>ІВ / Авторське право</b></p>	<p><b>Закон України Про авторське право і суміжні права від 15.04.2023 № 2811-IX</b> (редакція від 15.04.2023)</p>	<p>Об'єктом авторського права визначено:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• обробки нематеріальної культурної спадщини, придатні для сценічного показу, збірки обробок нематеріальної культурної спадщини як похідний твір, що є результатом творчої переробки іншого твору без завдання шкоди його охороні.</li> </ul>
	<p><b>Закон України «Про правову охорону географічних позначень» від 16.06.1999 року № 752-XIV</b> (редакція від 31.12.2023)</p>	<p>Правова охорона надається географічному позначенню, яке повністю або частково омонімічне з зареєстрованим в Україні географічним позначенням, за умови <b>добросовісного місцевого і традиційного використання</b> та якщо таке використання вилучає можливість сплутування та введення в оману споживачів щодо дійсного походження товару.</p>
	<p><b>Закон України від 06.09.2022 № 2572-IX «Про особливості правової охорони географічних позначень для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, захист прав та застосування схем якості, включаючи традиційні гарантовані особливості для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів»</b></p>	<p>Запроваджує поняття <b>традиційної гарантованої особливості</b> – найменування, яке ідентифікує сільськогосподарську продукцію або харчовий продукт, що відповідає одночасно таким ознакам:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• має особливі характеристики, що дають змогу чітко відрізнити його від інших продуктів цього ж виду в результаті використання <b>традиційних інгредієнтів, традиційного складу інгредієнтів та / або традиційної технології виробництва / переробки;</b></li> <li>• використовується у виробництві та / або відповідає специфікаціям товару, що існували протягом не менше 30 років до набуття чинності цим Законом, забезпечує виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції в частині узгодження вимог чинного законодавства України щодо охорони прав на географічні позначення із правом Європейського Союзу.</li> </ul>

Сфера	Законодавчий акт	Коментар
<p><b>Регіональний розвиток</b></p>	<p>Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики»</p>	<p>Стаття 3. Принципи державної регіональної політики:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li><b>8. Історичної спадкоємності</b> – врахування та збереження позитивних надбань попереднього розвитку регіонів;</li> <li><b>9. Етнокультурного розвитку</b> – відродження етнічної самосвідомості та збереження духовної і матеріальної культури етносів, сприяння розвитку їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності;</li> <li><b>10. Сталого розвитку</b> – розвитку суспільства для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь.</li> </ul>

Таблиця 4. Стратегічні документи, що стосуються питань НКС

Назва	Нормативно-правовий акт, яким затверджено програму / стратегію	Цілі / пріоритети	Щодо нематеріальної культурної спадщини
<p>Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ</p>	<p>Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 р. № 119-р</p>	<p><b>Удосконалення політики у сфері захисту культурної спадщини</b> – культурна спадщина, рухома, нерухома та нематеріальна, свідчить про людську творчість і лежить в основі ідентичності народу. Здатність оцінювати, зберігати та передавати традиції, знання та навички визначає самобутність культури окремих груп, громад і суспільств; посилення зусиль у сфері збереження і відтворення культурної (матеріальної і нематеріальної) та природної спадщини, як це зазначено у програмах довгострокового розвитку Європи та ООН, є одним із пріоритетів Стратегії, що визначає культуру як базовий елемент національної пам'яті через переосмислення значення і ролі культурної спадщини в розвитку суспільства;</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Розроблення проекту Закону України «Про нематеріальну культурну спадщину»,</li> <li>• Розроблення проекту та прийняття Державної програми підтримки нематеріальної культурної спадщини.</li> </ul>
<p>Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки</p>	<p>Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695</p>	<p><b>Пріоритети регіонального розвитку до 2027 року:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• розвиток економічної, інфраструктурної, соціально-культурної зв'язаності та інтегрованості на національному, регіональному та місцевому рівні;</li> <li>• прискорення економічного зростання регіонів та територій з низьким рівнем соціально-економічного розвитку із забезпеченням покращення стану навколишнього природного середовища та невиснажливого використання природних ресурсів;</li> <li>• підвищення якості та забезпечення доступності</li> </ul>	<p><b>5.</b> Сприяння збереженню, відновленню і популяризації історико-культурної спадщини Українських Карпат, у тому числі нематеріальної.</p> <p><b>8.</b> Запровадження механізму стимулювання реставрації та ревіталізації об'єктів культурної спадщини, вивчення елементів нематеріальної культурної спадщини як інвестиційно привабливих ресурсів для розвитку легкої та харчової промисловості, а також сфери гостинності.</p>

Назва	Нормативно-правовий акт, яким затверджено програму / стратегію	Цілі / пріоритети	Щодо нематеріальної культурної спадщини
		<p>для населення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, незалежно від місця проживання, зокрема на засадах цифровізації;</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>охрана культурної спадщини, збереження традиційного характеру середовища населених пунктів.</li> </ul>	
<p>Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку»</p>	<p>Указ Президента України від 02 червня 2021 року № 225/2021</p>	<p><b>Стратегічна ціль</b></p> <p><b>3.</b> Формування всебічно розвиненої людини, патріота України, сприяння духовному розвитку та створення можливостей для творчого самовираження і самореалізації у культурному та спортивному напрямках.</p> <p><b>Оперативна ціль</b></p> <p><b>3.5.</b> Розвиток культурної спадщини та збереження національної пам'яті.</p>	<p>Забезпечення формування національної інфраструктури даних у сферах охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, охорони нематеріальної культурної спадщини.</p>
<p>Про схвалення Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року</p>	<p>Розпорядження КМУ від 28 липня 2021 року № 866-р</p>	<p>Створення умов для реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, з урахуванням викликів, пов'язаних із складними життєвими обставинами, і прагнень до повноцінної самореалізації в культурному, соціальному, економічному та політичному житті суспільства.</p>	<p><b>Ціль 8.</b> Підтримка і вивчення ромської культури, мистецтва, історії, мови.</p>

Назва	Нормативно-правовий акт, яким затверджено програму / стратегію	Цілі / пріоритети	Щодо нематеріальної культурної спадщини
Про схвалення Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022-2032 роки	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року № 224-р	Комплекс заходів у рамках Стратегії спрямований на законодавче, інституційне, організаційне, фінансове, інформаційне та інше забезпечення функціонування кримськотатарської мови як мови одного з корінних народів України.	Згідно з класифікацією ЮНЕСКО (UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger, 2010), кримськотатарська мова належить до мов, що перебувають під серйозною загрозою зникнення (severely endangered languages) – це НКС під загрозою, яка не є в жодному переліку елементів НКС, але має, по суті, план-стратегію охорони. <b>Приклад того, що будь-який елемент чи група елементів можуть мати фінансову підтримку й поза межами переліків.</b>
Про схвалення Концепції <u>Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» до 2034 року</u>	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 року № 429-р	Програма спрямована на подолання викликів і негативних наслідків збройної агресії, яка посилила загрози і виклики збереження для унікальних етнічних культур України, нечисленні носії яких були змушені полишити території традиційного проживання внаслідок активних бойових дій і тимчасової окупації, а отже, вже не мають тих можливостей спільного збереження культури, які дає проживання поряд і постійна взаємодія.  Сприяння здійсненню заходів щодо оцифрування нематеріальної культурної спадщини національних меншин (спільнот) та корінних народів України.	Містить заходи для підтримки спільнот та їхньої НКС з числа національних спільнот та корінних народів – ще один приклад того, як елементи НКС підтримуються поза Переліками.  Програма синхронізується зі стратегіями щодо прав корінних народів України, зокрема <u>Стратегією розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки</u> та <u>Стратегією сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві до 2030 року.</u>
Деякі питання цифрової трансформації	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 року № 365-р	10. Культура та інформаційна політика.	<b>1.</b> Цифровізація інфраструктури музеїв, створення реєстрів культурної і нематеріальної спадщини, народних художніх промислів, інформаційної системи для музейного фонду України.

Назва	Нормативно-правовий акт, яким затверджено програму / стратегію	Цілі / пріоритети	Щодо нематеріальної культурної спадщини
<p>Про затвердження завдань Національної програми інформатизації на 2022-2024 роки</p>	<p>Постанова Верховної Ради України від 8 липня 2022 року № 2360-IX</p>	<p><b>Інформатизація науки, освіти і культури.</b></p> <p>Розроблення інформаційного комплексу менеджменту у сферах культури та інформаційної політики.</p>	<p><b>Розширення функціональних можливостей Національного переліку</b> елементів нематеріальної культурної спадщини України в частині формування заявок щодо включення елементів нематеріальної культурної спадщини до переліку, цифровізація діяльності Експертної ради з питань нематеріальної культурної спадщини, автоматизація процесу внесення елементів нематеріальної культурної спадщини до списків ЮНЕСКО.</p> <p>Цифровізація інфраструктури музеїв, створення реєстру народних художніх промислів, інформаційної системи для музейного фонду України.</p>
<p>Про схвалення Стратегії розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024-2032 роки</p>	<p>Розпорядження КМУ від 23 січня 2024 року № 49-р</p>	<p>Державне планування розвитку територій у зоні відчуження, в тому числі і робота з НКС (територія зони відчуження здавна була осередком культурних традицій, що витоками сягають часів формування східнослов'янських племен і мають виняткове значення для відтворення етнічної історії українського народу).</p>	<p>Збереження та актуалізація культурної спадщини зони відчуження.</p> <p><b>Показниками досягнення стратегічної цілі є:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• збереження не менше 25 нерухомих об'єктів культурної спадщини зони відчуження;</li> <li>• створення не менше двох музейних експозицій;</li> <li>• повернення в суспільне життя надбань нематеріальної культурної спадщини;</li> <li>• комплектування та науково-технічне опрацювання архівних і музейних фондів;</li> <li>• створення історико-етнографічного музейного комплексу;</li> </ul>



Назва	Нормативно-правовий акт, яким затверджено програму / стратегію	Цілі / пріоритети	Щодо нематеріальної культурної спадщини
			<ul style="list-style-type: none"> <li>• створення Чорнобильського регіонального науково-інформаційного фонду етнокультурної спадщини.</li> <li>• Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (досвід роботи).</li> </ul>
<p>Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення стратегічних і програмних документів стосовно розвитку культури на регіональному та місцевому рівні</p>	<p>Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 31 травня 2023 року № 306</p>	<p>Культурно-ресурсний потенціал – сукупність ресурсів матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, культурної інфраструктури, культурних практик, митців та мистецьких колективів (професійних та аматорських), інших діячів сфери культури та мистецтва, результатів їх діяльності, їх територіальних поєднань, які можуть бути безпосередньо використані для розвитку сфери культури певної території та задоволення потреб населення в якісних культурних послугах;</p> <p><b>2.</b> Характеристика культурних ресурсів громади – в переліку є НКС.</p>	<p>Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення стратегічних і програмних документів стосовно розвитку культури на регіональному та місцевому рівні.</p>
<p>Про затвердження Національної економічної стратегії до 2030 року</p>	<p>Постанова КМУ від 03 березня 2021 року № 179</p>	<p><b>За стратегічною ціллю 2 «Створення сприятливої екосистеми для реалізації культурного потенціалу, ефективного використання економічного потенціалу культурної спадщини»:</b></p> <p><b>3.</b> Популяризації утвердження національної ідентичності, популяризація національної культурної спадщини в Україні та світі, визнання української культурної спадщини частиною всесвітньої спадщини людства;</p> <p><b>7.</b> Охорони культурної спадщини збереження нематеріальної культурної спадщини (традиційної народної культури, фольклору, традицій, звичаїв і обрядів, народних художніх промислів та ремесел); реставрація пам'яток культурної спадщини в різних регіонах України; відновлення системи охорони культурної спадщини (рухомої, нерухомої, нематеріальної) на місцевому рівні;</p>	

Назва	Нормативно-правовий акт, яким затверджено програму / стратегію	Цілі / пріоритети	Щодо нематеріальної культурної спадщини
		<p><b>8.</b> Захисту усунення корупційних ризиків у сфері охорони культурної спадщини, недопущення незаконних будівництв в історичних ареалах населених місць.</p> <p><b>За стратегічною ціллю 3 «Забезпечення безпечного довкілля для населення»:</b></p> <p><b>3.</b> Реалізація принципів сталого розвитку та поступовий перехід до «зеленої економіки».</p>	

## 4. Істотні питання політики

### 4.1 Неузгоджена термінологія, поняття та підходи у сфері НКС

Понятійні збої у різних НПА, які відображені й у підходах щодо охорони НКС та розумінні її суті як живої, динамічної спадщини, цінність якої визначають самі носії.

Наприклад:

1. Положення про управління / департаменти культури, гуманітарної політики, культури та культурної спадщини, можна констатувати понятійний збій у цих документах, який відображений й у підходах щодо охорони та розумінні НКС на обласному рівні. У Положеннях пункти, що стосуються охорони НКС, подано з таким формулюванням:

*«...створення умов для фіксації зразків національної нематеріальної культурної спадщини; ...висування пропозицій щодо включення проявів НКС до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини тощо» (с. 14).*

Очевидно, що це орієнтування на **підхід «зверху-вниз»**, що призводить до формального наповнення переліків, нівеляції прав та ролі спільнот в охороні їхньої НКС.

2. Неузгодженість термінології: у ст. 2 п. 2 та ст. 16 ЗУ **«Про культуру»** у поняття НКС вкладено й народну культуру (фольклор, традиції, звичаї і обряди, діалекти та говірки, народні художні промисли та ремесла, історична топоніміка тощо), що є суперечливим з точки зору того, що фольклор не тотожний НКС (різні підходи в роботі); у п. 5 ст. 16 використано термін «об'єкт НКС», який не відображає «живого та динамічного» характеру НКС (с. 18).
3. Поняття «генетичні ресурси», «традиційні знання, традиційні вираження культури» не інтегровані у сферу НКС, яка поки що обмежується сферою культури та відомством МКІП.

**Політики МКІП щодо народних художніх промислів та НКС є несинхронізованими та неузгодженими в термінології, поняттях та підходах, хоча й стосуються такої галузі НКС, як традиційні ремесла.**

Наприклад: У Концепції Державної цільової національно-культурної програми розвитку народних художніх промислів на 2024–2027 роки зазначено:

*«...Народні художні промисли є традиційною галуззю української культури. Законодавство визначає народний художній промисел як творчу та виробничу діяльність, метою якої є створення художніх виробів декоративно-вжиткового призначення, що провадиться на основі колективного освоєння і спадкоємного розвитку традицій народного мистецтва у певній місцевості в процесі творчої праці майстрів народних художніх промислів. У народних художніх промислах проявляються елементи нематеріальної культурної спадщини як головне джерело культурного розмаїття та самовираження українського народу. Водночас народні художні промисли належать до креативних індустрій, які є потужним рушієм соціально-економічного розвитку держави та сприяють підвищенню рівня зайнятості населення».*

Поряд з цим у п. 3 Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України вказано:

*«...Галузь НКС, представлена елементом НКС, визначається відповідно до частини другої статті 2 Конвенції та виражається, крім інших, у традиційних ремеслах».*

Така ситуація також свідчить про те, що:

**Регіональні та місцеві оператори в царині НКС не знають та не розуміють термінів, понять та підходів**

Як наслідок, виникає напруга між різними гравцями, що дотичні до питань НКС, оскільки відбувається змішування, протиставлення понять (народне / сучасне, народні художні промисли / ремесла / промисли; НКС / фольклор), а також помітна слабка взаємодія між різними гравцями, відсутність синергії у сфері НКС.

## 4.2 Відсутність чітко трансльованих на державному рівні принципів / етики щодо охорони НКС

НКС не існує незалежно від людей, які її створюють, практикують та ототожнюють себе з нею. Будь-яку діяльність, що стосується НКС, важливо здійснювати за широкої участі та за вільної, попередньої та інформованої згоди зацікавлених спільнот, груп та окремих осіб.

Відповідно, усі сторони, які реалізують діяльність, пов'язану з НКС, що потенційно може вплинути на її життєздатність, мають дотримуватися певних етичних принципів.

Відсутність чітко трансльованих на державному рівні принципів / етики щодо охорони НКС призводить до таких істотних питань:

**Рівень залучення спільнот до підготовки подань до МКІП щодо включення елементів НКС до Національного переліку залишається досить низьким**

Підхід, що ґрунтується на «фіксації зразків національної НКС» (с. 14) є загрозливим з погляду того, що увага може зосереджуватися на «матеріальних об'єктах, артефактах», а роль спільнот, громад та окремих осіб, що є носіями НКС, може обмежуватися та не враховуватися.

Орієнтування на включення більшої кількості елементів до Нацпереліку при відсутності розуміння цінності НКС для спільнот та громад може бути дуже загрозливим і призводити до низки проблем:

- Носії, спільноти, практики, не знають та не розуміють своєї головної ролі у захисті власної НКС;
- Нівелювання прав носіїв НКС, які мають бути основними вигодонабувачами від діяльності, пов'язаної із НКС;
- Комерціалізація або експлуатація НКС без поваги до практики та носіїв;
- Через формалізований підхід до підготовки подань (без включення носіїв) низька якість даних у поданнях та неверифікована інформація, адже тільки носії можуть знати всі аспекти своєї живої традиції.

## Зосередження лише на мистецькій та атракційній складових НКС

Зосередження лише на мистецькій та атракційній складових НКС призводить до ігнорування її інших важливих аспектів. Усе, що не пов'язане з мистецтвом, часто не розглядають як НКС. Такий вузький підхід обмежує потенціал НКС для сталого розвитку, продовольчої безпеки та підтримки культурного різноманіття.

Працівники культури, які переважно відповідають за питання НКС на рівні громад, дуже часто в контексті культурно-масової роботи орієнтуються на пошук «родзинок», а не на дослідження соціальних функцій та значення НКС для її носіїв.

На жаль, представники туристичної галузі / індустрії гостинності теж переважно переймаються тільки візуальною привабливістю та медійністю, не дбаючи про життєздатність традицій. Такі підходи загрожують живій спадщині спрощенням, вириванням із контексту та порушенням звичайної практики.

## 4.3 Відсутність стандартизованих підходів та методологій щодо охорони НКС

Різні організації використовують різні підходи до документування та інвентаризації НКС. Це створює несумісність даних та ускладнює їх аналіз та інтеграцію.

Це призводить до:

- Нерівномірного представлення НКС з різних регіонів у Нацпереліку;
- Ускладнення можливості оцінити шкоду внаслідок війни для всіх аспектів та проявів НКС, що пов'язані з природним середовищем, традиційними промислами та практиками, серед іншого і традиційне господарство, традиційні знання та вміння.

Плани з охорони складають формально, переважно як необхідний крок у процесі подання до Нацпереліку, без дотримання стандартизованої методології – якісне оцінювання ризиків і загроз елементам не проводять.

Оцінювання шкоди для НКС, що пов'язане з наслідками / впливом війни не проводять, потреби не враховують.

Як наслідок:

- Стан НКС належно не відстежують та не документують, важко визначити базові показники, щоб оцінити втрати;
- Не вивчають прецеденти подання міжнародних судових позовів щодо культурного геноциду, серед іншого і привласнення НКС та інші злочини проти культурної спадщини (і НКС також);
- Втрачається потенційна доказова база;
- Втрати НКС не долучені до звітів про збитки у сфері культури (і RDNA також);
- Незначна кількість заходів із захисту НКС із залученням коштів іноземних донорів.

## 4.4 Брак фахівців, які спеціалізуються на питаннях НКС

**Відсутність програм системного навчання у сфері НКС і на рівні формальної, і неформальної освіти**

Без спеціалізованих знань фахівці можуть не розуміти важливих аспектів НКС, що призводить до підходів, які можуть нести загрозу для НКС («фольклоризація», спрощення, виривання з контексту, нівелювання / порушення прав носіїв тощо).

Відсутність спеціалістів на регіональному та локальному рівнях призводить до залежності від вузького кола фахівців, які позиціонують себе як експерти у сфері НКС.

Відсутність базової підготовки обмежує здатність фахівців співпрацювати з місцевими громадами щодо охорони НКС та впроваджувати нові методології та технології у сфері НКС.

Брак та / або відсутність спеціалізованих знань у фахівців ускладнює створення та реалізацію комплексних програм охорони НКС.

**Відсутнє єдине розуміння хто такі фахівці з НКС та чим вони мають займатися на національному, регіональному та місцевому рівнях**

Не розроблені професійні стандарти для «фахівця з НКС».

Професії «фахівець із НКС» немає у Класифікаторі професій.

Фахівці з НКС часто обмежені компетентностями «працівника культури» та не мають знань і навичок у суміжних галузях, що є важливими для роботи з міждисциплінарною складовою НКС.

Фахівців, які працюють в інших сферах і дотичні до питань НКС, не ідентифікують як «фахівців із НКС».

Фахівці, які працюють у сфері культури, часто мають НКС як «додаткове навантаження».



## Відсутні дієві платформи для комунікування та обміну досвідом між фахівцями у сфері НКС

Брак професійних асоціацій, спілок.

Фахівці не мають можливості дізнаватися про нові методики, які випрацювали або випробували інші колеги, що призводить до використання застарілих підходів.

Деякі ініціативи або елементи НКС можуть залишатися непоміченими або недооціненими через відсутність інформації та обміну досвідом.

Відсутність комунікаційних платформ обмежує можливості українських фахівців дізнаватися про міжнародні досягнення та впроваджувати їх у своїй роботі.

Фахівці не мають можливості навчатися у колег, обмінюватися знаннями та покращувати свої професійні навички.

## 4.5 Несинхронізованість НПА різних сфер, що прямо чи опосередковано впливають на охорону НКС

Це важливе питання потребує подальшого поглибленого дослідження.

Різні державні органи та установи мають суперечливі або неузгоджені політики щодо охорони НКС.

Фахівці та організації стикаються із правовими невизначеностями та суперечностями при роботі з НКС.

Державні установи, організації, що працюють з різними аспектами НКС, діють несинхронізовано, що призводить до дублювання зусиль або, навпаки, до прогалин у діяльності.

Несинхронізованість НПА ускладнює розроблення єдиних стандартів, щоб оцінити стан та ефективність заходів з охорони НКС.

**Прогалини в законодавстві** – відсутність в Україні правової охорони традиційних знань (ТЗ) та традиційних виражень культури (ТВК) механізмами інтелектуальної власності.

## 4.6 Неналагоджена система задля підтримання життєздатності НКС

### Нескоординована діяльність та процеси між різними гравцями у сфері НКС

- Розмежування гравців за різними відомствами, сферами та напрямками діяльності.
- Неналагоджена міжвідомча комунікація та співпраця в питаннях НКС (освіта, економіка, сільське господарство, регіональний розвиток).
- Наукові, технічні й культурологічні дослідження сегментовані та розрізнені між відомствами інституцій, організацій, які їх проводять.
- Нескоординована діяльність установ, організацій, які займаються документуванням та / або потенційно могли б виконувати ці функції: музеї, бібліотеки, архіви.
- Відсутність дієвих майданчиків для взаємодії між усіма зацікавленими сторонами, і зацікавленими громадами також.

Наприклад:

1. «... з ініціативи ГО «Центр розвитку «Демократія через культуру» у 2017 році було створено Платформу НКС, головною метою якої було «...об'єднання зусиль для поширення знань, пробудження суспільного інтересу до живої культури України, охорона, захист і дослідження нематеріальної культурної спадщини України, зокрема, шляхом навчання, розповсюдження знань про НКС, посередництва у секторі живої спадщини та сприяння популяризації НКС громадами». У 2021 році Платформа НКС розширилась, об'єднавши більше зацікавлених сторін, носіїв-практиків, дослідників, культурних менеджерів, експертів. Діяльність платформи у 2022 році відображена у Звіті УЦКД про виконання Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини.

Інформація про діяльність та можливість долучити Платформи НКС у 2023-2024 році відсутня на сайті ГО «Центр розвитку «Демократія через культуру» (с. 16)».

2. Пілотна версія інтернет-ресурсу – електронного варіанта **Національного переліку елементів НКС** (у дослідній експлуатації). Наказом МКІП від 17 січня 2022 року № 8 «Про введення в дослідну експлуатацію інформаційного порталу Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України» введено в дослідну експлуатацію портал <https://ich.mkip.gov.ua/>.

Електронний ресурс створено, щоб підвищити обізнаність про нематеріальну культурну спадщину та Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. Інтернет-ресурс представляє електронний варіант Національного переліку елементів НКС та працює у тестовому режимі від січня 2022 року.

Хоча портал позиціонує себе як «платформа, що служить спільною основою, у якій різні зацікавлені сторони, наприклад, політики, дослідники, інститути, ГО, громади та практики можуть взаємодіяти один з одним», фактично наразі такої функції не виконує (с. 14).

Не визначені, не уповноважені інституції, які б навчали як управляти нематеріальною культурною спадщиною.

Відсутній чіткий розподіл ролей серед уповноважених органів охорони НКС (між МКІП та установами, організаціями (УЦКД, ОЦНТ / Центри культури)).

Наприклад:

*«...У 2015 році Міністерство культури України Наказом «Про уповноваження Українського центру культурних досліджень на науково-методичне забезпечення реалізації Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини» від 27.07.2015 № 548 рекомендувало місцевим органам управління культури створити комісії зі збору, обробки та складання орієнтовного переліку елементів НКС для внесення їх до відповідних списків національного, регіонального (обласного) та місцевого рівнів, а також щоквартально подавати УЦКД орієнтовні переліки елементів нематеріальної культурної спадщини для внесення їх до списків національного, регіонального (обласного) та місцевого рівнів й щорічно подавати звіт про вжиті заходи щодо формування регіональних та місцевих списків, збереження та популяризації елементів нематеріальної культурної спадщини (с. 15).*

*Цей Наказ не юстований, не узгоджується з Наказом Міністерства культури та інформаційної політики України від 25.08.2023 № 449 «Про затвердження Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України», зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28 вересня 2023 р. за № 1718/40774.*

*Постає питання його актуальності, але водночас він не скасований, що створює нерозуміння та непорозуміння щодо розподілу ролей та повноважень серед органів охорони НКС».*

## **Неналагоджена взаємодія та співпраця між різними гілками влади щодо охорони НКС**

Наприклад:

МКІП не інформує органи у сфері культури на регіональному рівні, якщо вони не були ініціатором подання про внесення елементів до Нацпереліку. Національний перелік на сайті МКІП також не містить інформації про ініціаторів подання у відкритому доступі, що ускладнює процес налагодження взаємодії й ускладнює ініціативу з підтримки заходів охорони елементів, зокрема й органами виконавчої влади.

## **Не визначені чіткі алгоритми залучення зацікавлених організацій до підтримки заходів з охорони та проведення моніторингу елементів НКС**

Наприклад:

Порядок ведення Нацпереліку (с. 12–13) не містить чітких алгоритмів участі, лише фіксує таку можливість: «...Моніторинг можуть здійснювати організації всіх форм власності, у тому числі акредитовані в ЮНЕСКО громадські організації, органи та установи у сфері культури, науково-дослідні інститути та окремі фахівці, які мають досвід та знання у сфері охорони НКС. Моніторинг здійснюється за якнайширшої участі громад / спільнот та зацікавлених організацій...

*...Ініціативу громади з підтримки заходів охорони елементів НКС можуть брати на себе державні установи, органи місцевого самоврядування, недержавні організації, заклади освіти, культури, творчі спілки, фізичні особи-підприємці, носії-практики елементів НКС та окремі заінтересовані особи».*

## **Відсутні інструменти / механізми конкретної підтримки, які ґрунтуються на результатах моніторингу елементів НКС**

Така підтримка могла би бути і інформаційною, і фінансовою залежно від необхідних заходів з охорони, яких потребує той чи той елемент НКС.

**Недостатньо можливостей підтримки діяльності щодо охорони НКС, і на національному, і на місцевому рівнях** (Програми УКФ, громадський бюджет тощо.)

**ІПП у позитивному значенні:** З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну помітне підвищення інтересу та запиту на традиційну культуру, зокрема в молоді, яка проявляє проактивну позицію щодо дослідження, переосмислення, популяризації, підвищення обізнаності про традиції.

## 5. Базовий звіт з істотних питань політики

### 5.1 Неузгоджена термінологія, поняття та підходи у сфері НКС

Питання узгодження термінів у сфері НКС постає через складний національний контекст, який пов'язаний із колоніальним досвідом України, багаторічним нав'язуванням радянських підходів та колоніальним впливом на традиційний спосіб життя українців.

Ці висновки ґрунтуються на дослідженні Юрія Каганова, яке присвячено частині комуністичного експерименту – конструюванню «радянської людини» в Українській РСР у 1953-1991 роках.

За результатами проведених інтерв'ю найважливішими проблемами у підсекторі НКС можна назвати:

- Відсутність усталеного визначення, розуміння та понятійного апарату, неповні інтерпретації та перекося в уявленні експертного середовища;
- Говорячи про нематеріальну культурну спадщину, найчастіше спонтанно згадують про обряди, пісенну народну творчість та кулінарію – тобто її етнографічні прояви та фольклор.

Найчастіше, говорячи про НКС, респонденти згадують українські давні традиції та все, що з ними пов'язано. При цьому спадок національних меншин або інших корінних народів дуже часто взагалі залишається поза увагою.

Істотність цього питання верифікована також під час групової роботи в межах Форуму «Українська культурна спадщина #ДійЗадляСпадщини». Учасниці та учасники підтвердили складність, що пов'язана з понятійними збоями у сфері НКС на різних рівнях.

На місцях присутнє нерозуміння “що таке НКС” та її потенціалу у влади, особливо керівників громад. Має місце змішування, протиставлення та / або ототожнення не тотожних понять. Були названі терміни / поняття, які потребують роз'яснення та переосмислення: «народні майстри», «народні художні промисли», «аматорське / самодіяльне / народне мистецтво», «міська спадщина», «нематеріальна культурна спадщина», «жива спадщина».

Зазначали, що поняття «**нематеріальна культурна спадщина**» забюрократизоване й більш органічним для сприйняття є «**жива спадщина**». Було запропоновано поняття «**спадкоємець**» як таке, що відображає наступність та причетність й міжпоколінну передачу.

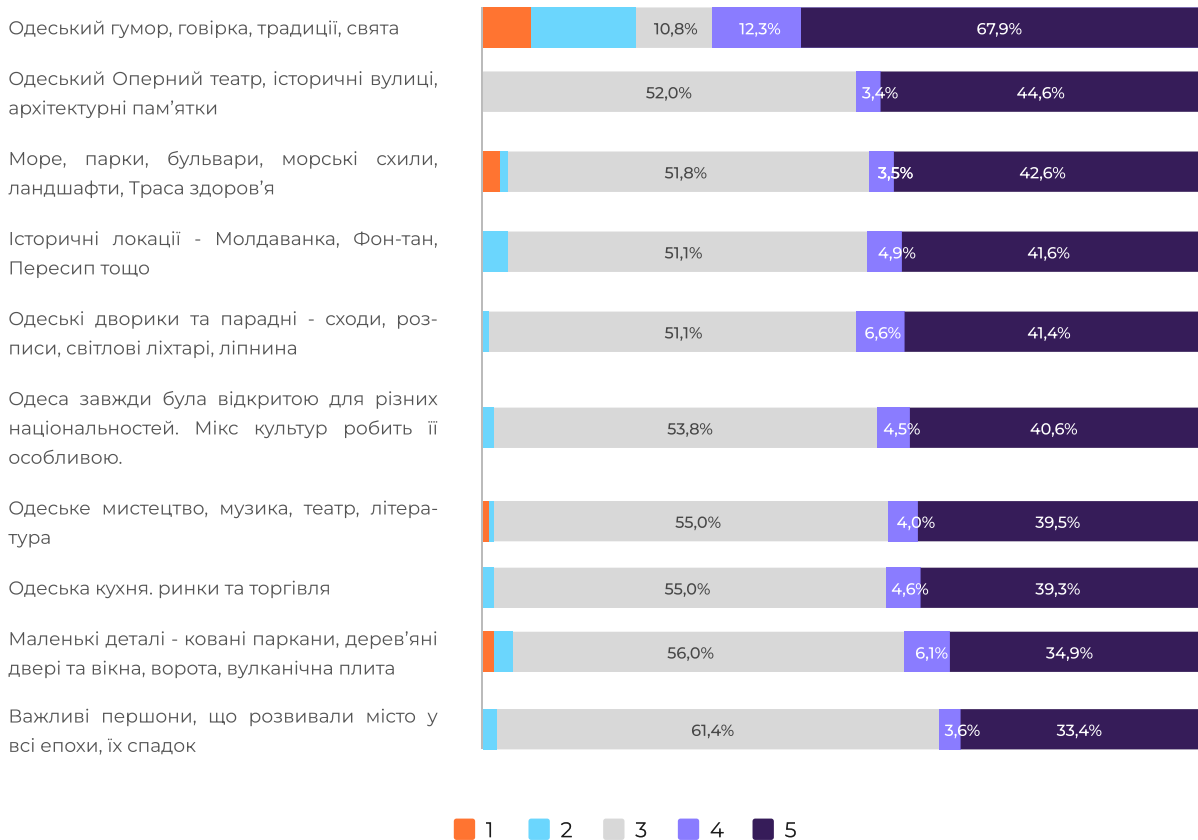
Поряд із цим зазначали, що НКС може сприяти боротьбі з пропагандою, представленню України на міжнародному рівні.

Звертали увагу, що НКС обмежується тільки сільськими практиками й міська НКС залишається поза увагою і є незрозумілою.

Варто зазначити, що НКС переважно сприймають як сільську традицію. За результатами дослідження «**Культурні потреби одеситів та уявлення про одеський міф**», одесити надали перевагу саме НКС.

## Рисунок 1. Результати опитування «Що є одеською культурною спадщиною?»

*Що є одеською культурною спадщиною? Оцініть за п'ятибальною шкалою, де 1 - зовсім не погоджуюся, 5 - повністю погоджуюся.*





В опитуванні респондентам пропонували оцінити різні об'єкти матеріальної та нематеріальної спадщини, визначені за допомогою фокус-груп. Їх попросили оцінити за п'ятибальною шкалою, наскільки вони погоджуються, що ці об'єкти є одеською культурною спадщиною. Відповіді демонструють, що найбільше респонденти погоджуються з тим, що саме одеський гумор, говірка та традиції є одеською культурною спадщиною.

**Понятійні збої у різних НПА, які відображені й у підходах щодо охорони НКС та розумінні її суті як живої, динамічної спадщини, цінність якої визначають самі носії.**

Наприклад:

1. Положення про управління / департаменти культури, гуманітарної політики, культури та культурної спадщини можна констатувати понятійний збій у цих документах, який відображений і в підходах щодо охорони та в розумінні НКС на обласному рівні. У Положеннях пункти, що стосуються охорони НКС, сформульовані так:

*«...створення умов для фіксації зразків національної нематеріальної культурної спадщини; ...висування пропозицій щодо включення проявів НКС до Націо-нального переліку елементів нематеріальної культурної спадщини тощо» (с. 14).*

Очевидно, що це орієнтування на підхід «зверху вниз», що призводить до формального наповнення переліків, нівелювання прав та ролі спільнот в охороні їхньої НКС.

2. Неузгодженість термінології: у ст. 2 п. 2 та ст. 16 ЗУ «Про культуру» у поняття НКС вкладено й народну культуру (фольклор, традиції, звичаї і обряди, діалекти й говірки, народні художні промисли та ремесла, історична топоніміка тощо), що є суперечливим з точки зору того, що фольклор не тотожний НКС (різні підходи у роботі); у п. 5 ст. 16 ЗУ «Про культуру» використовують термін «об'єкт НКС», який не відображає «живого та динамічного» характеру НКС (с. 18).

**Політики МКІП щодо народних художніх промислів та НКС є несинхронізованими та неузгодженими в термінології, поняттях та підходах, хоча й стосуються такої галузі НКС, як традиційні ремесла.**

Наприклад:

У Концепції Державної цільової національно-культурної програми розвитку народних художніх промислів на 2024-2027 роки зазначено:

*«...Народні художні промисли є традиційною галуззю української культури. Законодавство визначає народний художній промисел як творчу та виробничу діяльність, метою якої є створення художніх виробів декоративно-вжиткового призначення, що провадиться на основі колективного освоєння і спадкоємного розвитку традицій народного мистецтва у певній місцевості в процесі творчої праці майстрів народних художніх промислів. У народних художніх промислах проявляються елементи нематеріальної культурної спадщини як головне джерело культурного розмаїття та самовираження українського народу. Водночас народні художні промисли належать до креативних індустрій, які є потужним рушієм соціально-економічного розвитку держави та сприяють підвищенню рівня зайнятості населення».*

Поряд із цим у п. 3 Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України вказано:

*«...Галузь НКС, представлена елементом НКС, визначається відповідно до частини другої статті 2 Конвенції та виражається, крім інших, у традиційних ремеслах».*

Така ситуація також свідчить про те, що:

**Регіональні та місцеві оператори в царині НКС не знають та не розуміють термінів, понять та підходів.**

Згадуючи про живу спадщину громад, в Україні часто трапляється неточність, пов'язана з використанням близьких за значенням слів «спільнота» та «громада».

НКС не може обмежуватися географічними рамками, відповідно, говорячи про НКС громади, нам йдеться про наявність у певній територіальній громаді переліку спільнот, які є носіями знань та / або практикують ті чи ті елементи НКС.

Порядок ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України надає таке визначення:

**Громади / спільноти** – об'єднання носіїв-практиків та споживачів елемента НКС (незалежно від статі, віку, походження, соціального, економічного статусу), зацікавлених організацій, які відіграють центральну роль у поширенні та передаванні живої спадщини.

Громада / спільнота не має чітких кордонів (географічних, етнічних), не є однорідною, може складатися з різних груп, організацій та об'єднувати і носіїв-практиків елемента НКС, і державні, недержавні, громадські організації.

## Стратегічна гіпотеза:

Ці нюанси в термінології та поняттях потребують систематичних роз'яснень на рівні територіальних громад, оскільки можуть створювати непорозуміння у роботі з НКС та «конкурувати» за певні елементи, обмежуючи їх територіальними кордонами своєї громади. А для цілей **Конвенції 2003 року** до уваги береться лише та нематеріальна культурна спадщина, яка є сумісною з існуючими міжнародними договорами з прав людини, з вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а також сталий розвиток.

## Наявні рішення:

Порядок ведення Нацпереліку передбачає механізм розширення географічного розташування елемента НКС, включеного до Національного переліку (самі громади / спільноти можуть його ініціювати). Наприклад, 2023 року за ініціативи громад розширено географічне розташування елемента «Приготування української традиційної страви “Голубці”». Початково 2022 року елемент подавали від Кіровоградської області, а вже 2023-го, відповідно до Наказу МКІП № 719 від 20.12.2023 року, географічне розташування елемента поширилося на Волинську, Вінницьку, Одеську, Луганську, Чернівецьку області та Радивилівську територіальні громаду Дубенського району Рівненської області.

## Стратегічні гіпотези:

- 1. Необхідно налагодити загальнонаціональний дискурс щодо узгодження / переосмислення термінології у сфері НКС, обов'язково залучивши академічну спільноту, широке коло зацікавлених організацій, міжнародних експертів та спільнот / громад носіїв.**

Такий дискурс має поєднувати дослідження, консультації із науковцями, діалоги із зацікавленими громадами, практиками та іншими заінтересованими сторонами.

- 2. Важливо підвищити обізнаність на всіх рівнях про НКС та її потенціал, щоб підтримати стійкість спільнот та сталий розвиток (інформаційні матеріали, роз'яснення зрозумілою мовою, що спеціально розроблені для різних аудиторій: представників влади, спільнот, ГО, науковців тощо).**

## 5.2 Відсутність чітко трансльованих на державному рівні принципів / етики щодо охорони НКС

НКС не може існувати незалежно від людей, які її створюють, практикують та ототожнюють себе з нею. Будь-яку діяльність, що стосується НКС, важливо здійснювати за широкої участі та за вільної, попередньої та поінформованої згоди зацікавлених спільнот, груп та окремих осіб.

Відповідно, усі сторони, які здійснюють діяльність, пов'язану з НКС, що потенційно може вплинути на її життєздатність, мають дотримуватися певних етичних принципів.

Доповнюючи Конвенцію 2003 року, Оперативні директиви щодо імплементації Конвенції та національні законодавчі рамки, ці Етичні принципи покликані служити основою для розробки конкретних кодексів етики та інструментів, адаптованих до місцевих та галузевих умов.

- 1. Громади, групи** та, у відповідних випадках, окремі особи повинні **відігравати головну роль** в охороні власної нематеріальної культурної спадщини.
- Слід визнавати та поважати право **спільнот, груп і, у відповідних випадках, окремих осіб** продовжувати практику, представлення, вираження, знання та навички, необхідні для забезпечення життєздатності нематеріальної культурної спадщини.
- 3. Взаємна повага**, а також повага та взаємна оцінка нематеріальної культурної спадщини мають переважати у взаємодії між державами та між спільнотами, групами та, у відповідних випадках, окремими особами.
- Усі взаємодії з громадами, групами та, де це можливо, окремими особами, які створюють, охороняють, зберігають і передають нематеріальну культурну спадщину, мають характеризуватися **прозорою співпрацею**, діалогом, переговорами та консультаціями та залежати від їхньої **вільної, попередньої, постійної та інформованої згоди**.
- 5. Має бути забезпечений доступ** громад, груп та окремих осіб до інструментів, об'єктів, артефактів, культурних і природних просторів і місць пам'яті, існування яких є необхідним для вираження нематеріальної культурної спадщини, **у тому числі в ситуаціях збройного конфлікту. Слід повністю по-**

важати звичайну практику, що регулює доступ до нематеріальної культурної спадщини, навіть якщо вона може обмежувати ширший доступ громадськості.

6. Кожна громада, група чи окрема особа повинні оцінювати цінність своєї власної нематеріальної культурної спадщини, і ця нематеріальна культурна спадщина **не повинна підлягати зовнішнім судженням щодо цінності чи вартості**.
7. Громади, групи та окремі особи, які створюють нематеріальну культурну спадщину, **мають отримувати вигоду** від захисту моральних і матеріальних інтересів, що випливають з такої спадщини, особливо від її використання, дослідження, документування, популяризації або адаптації членами спільнот чи іншими особами.
8. Слід постійно поважати динамічний і **живий характер нематеріальної культурної спадщини**. Автентичність та ексклюзивність не повинні створювати проблеми та перешкоди для охорони нематеріальної культурної спадщини.
9. Громади, групи, місцеві, національні та транснаціональні організації та окремі особи повинні ретельно оцінювати прямий і непрямий, короткостроковий і довгостроковий, потенційний і остаточний **вплив** будь-якої дії, яка може вплинути на життєздатність нематеріальної культурної спадщини або спільнот, які її практикують.
10. Громади, групи та, де це можливо, окремі особи повинні відігравати важливу роль у визначенні того, що становить **загрозу їхній нематеріальній культурній спадщині**, включаючи деконтекстуалізацію, комерціалізацію та спотворення її, а також у вирішенні способів запобігання та пом'якшення таких загроз.
11. Слід повністю поважати культурне розмаїття та самобутність громад, груп та окремих осіб. Що стосується цінностей, визнаних спільнотами, групами та окремими особами, а також чутливості до культурних норм, особлива увага до **гендерної рівності, залучення молоді та поваги до етнічної самобутності** повинна бути включена в розробку та впровадження заходів з охорони.

12. Охорона нематеріальної культурної спадщини становить **загальний інтерес для людства** і, отже, повинна здійснюватися шляхом співпраці між дво-сторонніми, субрегіональними, регіональними та міжнародними сторонами; незважаючи на це, спільноти, групи та, де це можливо, окремі особи ніколи не повинні відчужуватися від власної нематеріальної культурної спадщини.

**В Україні національні принципи / етика охорони нематеріальної спадщини не впроваджені та не інтегровані в державну політику.**

Наприклад, на сайті МКІП у розділі **«Нематеріальна культурна спадщина»** розміщені Етичні принципи охорони НКС англійською мовою з посиланням на сайт ЮНЕСКО. Можна припустити, що МКІП та Експертна рада з питань НКС при МКІП орієнтуються у своїй діяльності на ці принципи.

Однак під час опитувань, консультацій та групових обговорень респонденти звертають увагу та не, що наразі у сфері НКС переважає підхід **«зверху вниз»**, тобто активність самих носіїв, майстрів, практиків є досить низькою в охороні та управлінні їхньою спадщиною.

Про це зазначають у своїй монографії і члени Експертної ради з питань НКС при МКІП, *«...доводиться визнати, що на сьогодні залучення спільнот до підготовки подань до МКІП залишається досить низьким...»*.

Цю тезу підтверджують і дані Українського центру культурних досліджень, щодо розподілу серед ініціаторів подань до Національного переліку: **70 % подань** – це ініціатива органів влади та ОЦНТ / Центрів культури.

**Зосередження різних гравців суто на мистецькій та атракційній складових НКС** призводить до ігнорування її інших важливих аспектів, може порушувати права носіїв та загрожувати НКС через деконтекстуалізацію, комерціалізацію та спотворення.

Представники туристичної сфери/індустрії гостинності теж переважно переймаються тільки візуальною привабливістю та медійністю, не дбаючи про життєздатність традицій. Такі підходи загрожують живій спадщині спрощенням, вириванням з контексту та порушенням звичайної практики.

Як позитивний приклад етичного підходу до роботи зі спільнотою у дослідженні традиційної кухні, як особливо привабливої галузі НКС для індустрії гостинності, можна назвати книжку «Смачна Кропивниччина» від проєкту «Баба Єлька». Книжка містить не вирвані з контексту рецепти та ресторанны фудфото, а розповідає «історію про ідентичність, про особливу регіональну гастрокультуру, спадкоємність». Під кожним рецептом згадані носії традиції, подано фото процесу приготування страв, побуту, вміщені QR-коди, у яких інтерв'ю та історії людей.

## Стратегічна гіпотеза:

Національний контекст України, що охоплює і колоніальний досвід, і виклики сучасної загарбницької війни Росії проти України, має стати визначальним для Національних принципів, етики та критеріїв охорони нематеріальної спадщини.

Припускаємо, що принципи та критерії охорони НКС України будуть відображати роль НКС у зміцненні соціальної єдності, стійкості спільнот, розкриватимуть потенціал НКС для повоєнного відновлення, визначатимуть головну роль спільнот/громад носіїв у захисті власної нематеріальної культурної спадщини й можуть стати міцною основою для подальшого напрацювання Національної стратегії / плану охорони НКС.

Якщо звернутися до міжнародного досвіду, то цікавим є процес напрацювання Національного плану охорони нематеріальної культурної спадщини Іспанії, який ґрунтувався на залученні багатьох учасників. План став результатом серії симпозіумів, які проводили, щоб спільно запланувати охорону НКС Іспанії, зокрема синхронізувати критерії та методологію, які іноді суперечили одне одному.

Національний план охорони нематеріальної культурної спадщини Іспанії є дієвим інструментом, основна мета якого – випрацювати концепції, методології, критерії і програми дій, спрямовані на охорону НКС.

Долучення широкого кола гравців до процесу напрацювання принципів, етики та критеріїв охорони НКС може значно посилити його і сприяти формуванню співпраці та взаємодії між різними гравцями, відповідно до їхньої ролі в охороні та управлінні НКС (практикування, підвищення обізнаності, дослідження, ідентифікація, інвентаризація, документування, фасилітування, координування, наукова експертиза тощо).



## 5.3 Відсутність стандартизованих підходів та методологій щодо охорони НКС

Термін «охорона НКС» означає заходи, спрямовані на забезпечення життєздатності НКС, а також на її ідентифікування, документування, дослідження, інвентаризацію. Але жодний документ на національному рівні не надає алгоритмів, стандартів та методологій для цих процесів.

**Різні організації використовують різні підходи до документування та інвентаризації НКС. Це створює несумісність даних та ускладнює їхній аналіз та інтеграцію.**

**Плани з охорони складають формально, переважно як необхідний крок у процесі подання до Нацпереліку, без дотримання стандартизованої методології – якісного оцінювання ризиків і загроз елементам не проводять.**

Це призводить до нерівномірного збереження різних елементів та перекосів у представленні НКС з різних регіонів у Нацпереліку; створює несумісність даних та ускладнює їхню інтеграцію, через що стан НКС належно не відстежують та не документують.

Постійні втрати через війну прискішують необхідність провести інвентаризації НКС на окупованих територіях, серед ВПО, національних меншин, елементів, що потребують термінової охорони тощо.

**Оцінювання шкоди для НКС, що пов'язана з наслідками / впливом війни не проводять, не враховують потреби.**

Вплив війни на НКС – це не лише втрати фізичних активів (обладнання, артефактів, зразків, колекцій, сортів, генетичного матеріалу), а й втрата доступу до традиційного способу життя (зокрема присадибного господарства, промислів, травництва тощо) і зміна характеру практик НКС, враховуючи безпекову ситуацію. Усі ці впливи спричиняють ризики розмивання або втрати пластів локальної культури й ідентичностей.

Пілотну методологію оцінювання шкоди НКС внаслідок війни представила Оксана Козлова з Українського центру культурних досліджень під час Форуму культурної спадщини #ДійЗарадиСпадщини 30-31 травня 2024 року в Києві:

«Одне з обмежень RDNA – брак даних про стан нематеріальної культурної спадщини (НКС) України. Тому протягом жовтня-грудня 2023 року команда Українського центру культурних досліджень у співпраці з ЮНЕСКО та ІККРОМ здійснила моніторинг життєздатності НКС. Основні результати цього моніторингу були представлені 26 березня 2024 року на засіданні робочої групи ЮНЕСКО **“WG5: Strengthening Resilience Through Culture”**. У квітні 2024 року повний звіт за результатами моніторингу було передано Бюро ЮНЕСКО в Україні...

...Саме для того, щоб всебічно з'ясувати стан НКС України під час війни, дослідницька команда працювала на трьох рівнях. Збір даних тривав з 1 жовтня по 15 листопада 2023 року.

**По-перше**, зібрано інформацію від місцевої влади про елементи в Національному переліку нематеріальної культурної спадщини (питання про кількість носіїв, охорону елементів, їх промоцію), а також наявні місцеві переліки НКС та регіональні ініціативи у сфері НКС. Отримано відповіді від 23 обласних та Київської міської військових адміністрацій (тобто від органів влади усіх підконтрольних Україні територій).

**По-друге**, проведено опитування серед практиків: носіїв НКС, майстрів, закладів культури, громадських організацій та представників територіальних громад, де існують елементи НКС будь-якого рівня. Отримали 470 релевантних відповідей, які охоплюють дані про 390 елементів НКС.

**По-третє**, у межах співпраці з міжнародними та загальнонаціональними установами (ІККРОМ, Cultural Heritage Resilience Agency / HERI та Українським центром культурних досліджень) розроблено форму для представників міжнародних організацій, які оцінюють збитки НКС на місцях, а також форму, через яку громади можуть подати заявки на допомогу.

**Робота на трьох рівнях** – носіїв і громад; регіональної влади; міжнародного співробітництва – допомогла перевірити, доповнити й підтвердити інформацію. Опитування охопило усі 80 елементів, які на той час були вклю-

чені до Національного переліку, до того ж щодо 28 із них було отримано інформацію тільки з одного джерела, щодо 41 – з 2 – 4 джерел щодо 7 – із 5 і більше джерел.

Там, де практики надавали інформацію про елементи з Національного списку, їхні висновки інтегрували з даними, які надала місцева влада. Узгодження між цими двома джерелами сягало 85 – 100 %».

Результати моніторингу життєздатності елементів НКС в умовах війни представлені в **Розділі 6. Потенціал НКС для стійкості громад в умовах війни та сталого розвитку у повоєнний період** (с. 99).

Крім цього, відкритим та нагальним залишається питання збирання свідчень та документування доказів злочинів проти спадщини, і з НКС також, оскільки жива спадщина невід’ємно пов’язана з людьми, її носіями. Це питання розглядали як питання національної безпеки під час Форуму культурної спадщини #ДійЗарадиСпадщини 30 – 31 травня в Києві.

**В’ячеслав Циганчук, консультант голови Департаменту контррозвідки Служби безпеки України:** «Служба безпеки України в рамках вивчення соціальних та гуманітарних проблем, які становлять загрозу національним інтересам держави, приділяє особливу увагу протидії прагненню держави-агресора знищити українську національну культурну ідентичність та історичну пам’ять. З цією метою Росія вдається до варварських методів:

- руйнування і знищення об’єктів культурної спадщини;
- вивезення і викрадення рухомих культурних цінностей;
- привласнення нематеріальної культурної спадщини;
- здійснення незаконних археологічних робіт, в тому числі під прикриттям псевдонаукових досліджень;
- використання організованих злочинних угруповань, які здійснюють привласнення культурних цінностей і вивезення їх для реалізації на чорному ринку.

Служба безпеки України в тісній взаємодії з іншими правоохоронними органами здійснює документування цих злочинів. Слідчі і оперативні працівники Служби

безпеки документують всі матеріали в рамках відповідних кримінальних проваджень. Їх аналіз показує, що Росія грубо та систематично порушує норми міжнародного права із збереження культурної спадщини.

Внаслідок бойових дій Росією знищена, привласнена і вивезена за межі України велика кількість музейних експонатів, і разом з музейними експонатами, книжками, архівними документами, з території України вивозиться й облікова документація, відповідно, ми маємо усвідомлювати, що в Україну повернеться лише незначна частка викрадених культурних цінностей, а значна частина опиниться на нелегальному ринку.

Частина об'єктів з'явиться в публічному просторі, в тому числі на міжнародних аукціонах, пройшовши шлях легалізації, і осяде в приватних колекціях.

Саме тому нагальним кроком є формування, накопичення і систематизація масової інформації щодо втрачених культурних цінностей, здійснення моніторингу предметів, які зараз являються на публічному ринку. Ця діяльність має здійснюватися державними та громадськими установами, в тісній взаємодії із закордонними партнерами».

**Юрій Белоусов, начальник Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту Офісу Генерального прокурора:** «...Частина українців знаходиться на окупованих територіях, і вони є носіями, власне, практик нематеріальної культурної спадщини. Ці люди – це найбільша цінність для нас. Росіяни не намагаються знищити фізично всіх українців. Вони намагаються знищити переважно тих людей, які є носіями ідентичності, які займають проактивну позицію на окупованих територіях...

...За попередніми даними, близько 16 тисяч цивільних людей утримуються в полоні на тимчасово окупованій території або в самій Росії. Україна співпрацює з міжнародними партнерами щодо механізмів тиску на Росію для повернення своїх людей в Україну...

...Інформаційні, просвітницькі, навчальні заходи є критично важливими для захисту культурної спадщини і на території, яка не є окупованою, є потреба в підвищенні гарантій захисту, адже культурна спадщина руйнується, на жаль, не лише ворогом.

В контексті розслідування міжнародних воєнних злочинів є потреба підсилювати національну систему розслідування, навчати прокурорів, слідчих розуміти різнома-

*нітність культурної спадщини, запобігати відкиданню певних видів культурної спадщини через неусвідомлення їх як таких. Тому в Офісі Генерального прокурора створений окремий підрозділ, прокурори якого працюють з розслідуванням злочинів, пов'язаних з культурною спадщиною».*

## Стратегічна гіпотеза:

Необхідно налагодити роботу з вивчення прецедентів подання позовів до МКС щодо злочинів проти живої спадщини.

Бракує знань, релевантного досвіду та методологій, щоб зібрати свідчення та задокументувати докази злочинів проти НКС. Злочини проти НКС мають багатоаспектний характер, можуть по-різному впливати на жертв або групи жертв, серед іншого і в духовному, економічному, освітньому плані, а також серйозно порушувати права людини, зокрема й культурні права.

Крім цього, поки що відсутній і міжнародний досвід представлення доказів, пов'язаних зі злочинами проти НКС у МКС. Лише у 2016 році МКС вперше засудив ісламіста Ахмеда аль-Фагі аль-Махді до дев'яти років ув'язнення, визнавши його винним у свідомому знищенні історичних пам'яток у стародавньому місті Тімбукту в Малі. Це дає підстави сподіватися на схожі рішення щодо знищення культурно-історичних пам'яток в Україні. Ці злочини фіксують різні організації – українські та міжнародні.

Проте не менш важливо фіксувати й воєнні злочини у сфері НКС, що може стати першим прецедентом для МКС, який у 2021 році вже зробив наголос на цій сфері. Фіксування воєнних злочинів у сфері НКС також може бути надзвичайно цінною базою даних щодо проявів НКС, історій / долей носіїв, практиків НКС, дослідників, традицій, звичаїв, знань, умінь, інструментів, артефактів, місць і місцевостей у повоєнний час.

Щоб зафіксувати це, насамперед важливо випрацювати відповідну методологію та підвищити спроможність фахівців у сфері НКС.

## Стратегічні ініціативи / рішення:

Істотність означених питань зафіксована в документі **«План дій для культури України»**, що був представлений на Міжнародній конференції **«На шляху до відновлення сектору культури України»**.

У документі зазначено, що ЮНЕСКО, у співпраці з місцевими партнерами в Україні, розробляє та випробовує нові методології оцінювання, щоб отримати достовірні дані щодо охорони живої спадщини для подальшої роботи RDNA.

Поточна Методологія швидкого оцінювання збитків і потреб (RDNA) не охоплює сектору охорони живої спадщини. Тому у 2024 році було розпочато два пілотні дослідження для розроблення та тестування нових методологій, щоб отримати дані, які доповнюють RDNA.

Серед іншого в документі пропонують такі рішення:

- Розвиток потенціалу для різних цільових груп в Україні, включаючи носіїв живої спадщини та професіоналів (наприклад, щодо інвентаризації на основі громади, розроблення термінових заходів та планів охорони, включаючи початковий капітал для розроблення термінових заходів охорони);
- Документування та інвентаризація: картографування всіх існуючих інвентаризацій живої спадщини за участі громад, встановлення стандартів і форматів інвентаризації, оновлення та розширення наявних інвентаризацій у регіонах, у тому числі живої спадщини корінних народів та етнічних меншин (спільнот). Створення переліку елементів, яким загрожує війна, які потребують термінової охорони;
- Вимірювання впливу війни на живу спадщину: створення національної системи моніторингу стану НКС, сприяючи обміну міжнародним досвідом для розробки узгодженої методології оцінки втрат, шкоди та потреб, пов'язаних із живою спадщиною, у тому числі для RDNA, або оцінки потреб після катастрофи (RDNA).

Як наявний досвід у напрацюванні методологій у сфері НКС можна виокремити проєкт **«Підтримка стійкості українських школярів через підвищення обізнаності про їхню живу спадщину»**, що втілювали в Україні від вересня 2022 до травня 2023 року за підтримки Надзвичайного фонду спадщини ЮНЕСКО. Представлення інноваційної методології, яка поєднує живу спадщину, освіту та науку, випрацьованого набору ресурсів для вчителів початкової і середньої школи та досвіду пілотних проєктів, реалізованих 2023-го в школах по всій Україні, відбулося у липні 2024 року. Набір розроблених ресурсів уже доступний на [сайті ЮНЕСКО](#).

## 5.4 Брак фахівців, які спеціалізуються на питаннях НКС

Більшість респонденток і респондентів та консультанток і консультантів наголошували на тому, що дуже бракує фахівців, які спеціалізуються на питаннях НКС.

В Україні відсутні програми системного навчання у сфері НКС, і у формальній, і в неформальній освіті. Так «експерти з нематеріальної культурної спадщини» – це радше самовисуванці, їхня поява несистемна та неконтрольована.

Це зумовлює несистемність та різність підходів, створює напругу та конкурування між різними колами «експертів».

Ситуація загострюється ще й **відсутністю на національному рівні бази даних стандартизованих методичних матеріалів та іншої важливої інформації, що стосується НКС та організації роботи з її охорони (інвентаризація, документування, дослідження, підвищення обізнаності тощо).**

Існують незалежні ініціативи різних гравців, які напрацьовують власні, незалежні методичні матеріали щодо окремих напрямів, переважно за грантові кошти, наприклад:

- Економіка спадщини: посібник для малих громад / Туристична Асоціація Івано-Франківщини, 2019;
- Збірник методичних рекомендацій і матеріалів з усноісторичних досліджень від ГО «Баба Єлька» – «Стань агентом “Баби Єльки”».

Також варто зазначити, що для багатьох фахівців, які працюють у сфері НКС на локальному рівні (переважно це працівниці та працівники культури) актуальною є **проблема недоступності іноземних наукових праць, досліджень із НКС та спеціалізованої професійної літератури через низький рівень володіння іноземними мовами.**

За даними Київського міжнародного інституту соціології, тільки **23 % українців** можуть читати, писати і спілкуватися англійською мовою на побутовому і на професійному рівнях. Взагалі не володіє іноземними мовами на будь-якому рівні майже третина дорослих жителів України – **31,8 %**.

**Відсутнє єдине розуміння того, хто такі фахівці з НКС, чим вони мають займатися на національному, регіональному та місцевому рівнях.**

Відкритим є питання, скільки таких спеціалістів будуть затребуваними, де вони будуть працювати. Можливо, питання НКС важливо інтегрувати в освітні програми зі спадщини, культурного менеджменту, регіонального розвитку, розвитку громад, туризму тощо.

За результатами опитування ОЦНТ / Центрів культури, що було проведене 2022 року в межах підготовки Звіту УЦКД про виконання Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини, зафіксовано відсутність підготовлених кадрів, які б професійно займалися вирішенням питань, пов'язаних з НКС та її охороною. Більшість (представники 17 областей) зазначила, що потребує менеджерів у сфері культурної спадщини, представники 5 областей – фахівця, який би розумів, що таке НКС, представники 14 областей потребують етнологів та етнографів.

Що стосується програм системного навчання у сфері НКС на рівні формальної освіти, заслуговує на увагу думка **Зоряни Рибчинської, завідувачки кафедри культурології, керівниці бакалаврської програми з культурології Гуманітарного факультету Українського католицького університету (УКУ):**

*«...Університети та їхні кафедри мають дослідницький та освітній потенціал. УКУ, наприклад, має досвід професійних сертифікатних програм (формальна освіта для дорослих, профільна). Крім цього, створення системи сертифікатних програм для міждисциплінарного спілкування науковців та практиків у сфері НКС може бути рішенням.*

*Також можна розглянути можливість напрацювати міжуніверситетські програми для підготовки фахівців у сфері НКС. Створювати коаліції університетів – спільні магістерські (друга вища освіта для фахівців з НКС) та / або сертифікатні програми – як освітні платформи. Сертифікатні програми можуть бути за різними напрямками: менеджмент НКС, НКС у надзвичайних ситуаціях, інвентаризація, документування тощо...»*

**Відсутні дієві платформи для комунікування та обміну досвідом між фахівцями у сфері НКС.**



Дослідження, проведене у співпраці з національними партнерами ЮНЕСКО, визначило **покращення обміну інформацією одним із пріоритетних напрямів подальших дій, безпосередньо пов'язаних з охороною живої спадщини**. Зокрема зазначено, що корисним може бути створення легкодоступного відкритого списку місцевих і національних проєктів, а також програм та ініціатив, спрямованих на збереження української нематеріальної культурної спадщини, які здійснюються в усіх країнах, що приймають переміщених українців по всьому світу.

Його можна використовувати як інструмент для моніторингу та планування, а також дозволити ВПО отримати доступ до заходів, розроблених і проведених спеціально для них. Такий відкритий список міг би бути корисним і для обміну досвідом між фахівцями НКС.

## Стратегічна гіпотеза:

Існує необхідність налагодити комунікацію та обмін досвідом між фахівцями у сфері НКС.

Створення платформ для взаємодії між різноманітними ініціативами, дослідниками та фахівцями на національному рівні покращить координування зусиль та обмін досвідом, забезпечить інтеграцію та узгодженості даних, сприятиме розвитку інноваційних підходів та методик, а також професійному зростанню фахівців у цій сфері.

Важливо перекласти українською мовою методичні матеріали та інші професійні матеріали у сфері НКС, які, наприклад, містяться на офіційному сайті Конвенції 2003 року.

Крім цього, не менш важливо налагодити міжнародну комунікацію та обмінюватися досвідом між фахівцями у сфері НКС, а також інформувати про існуючі міжнародні платформи, майданчики для популяризації НКС громад.

## 5.5 Несинхронізованість НПА різних сфер, що прямо чи опосередковано впливають на охорону НКС

Відповідно до положень Конвенції 2003 року, одне із зобов'язань України – випрацювати політику, нормативні акти й законодавство щодо НКС, спрямовані на сприяння функціонуванню нематеріальної культурної спадщини в суспільстві та на долучення охорони такої спадщини до програми планування (Стаття 13 Конвенції 2003 року; Оперативні директиви 103 – 105).

Істотність цього питання підтверджена його наявністю у документі ЮНЕСКО «План дій для культури України».

У документі серед викликів зазначено, що *«незважаючи на зростаюче визнання важливості живої спадщини для громад по всій Україні, не існує державної політики щодо охорони нематеріальної культурної спадщини, а також не існує конкретних стратегій і програм для підтримки носіїв живої спадщини та діяльності з охорони»* й одним із пріоритетних напрямів діяльності запропоновано *«Розробку державної політики та стратегії збереження живої спадщини, синхронізацію законодавства в різних сферах сталого розвитку (зокрема культури, освіти, охорони здоров'я тощо)»*.

### Стратегічна гіпотеза:

Актуальною та нагальною є необхідність поглиблювати аналіз, правову оцінку та систематизувати національні законодавчі акти у сфері культури, культурної спадщини й в інших сферах, що прямо чи опосередковано впливають чи можуть впливати на охорону НКС, щоб виявити прогалини та визначити підходи і пріоритети у формуванні державної політики у сфері НКС.

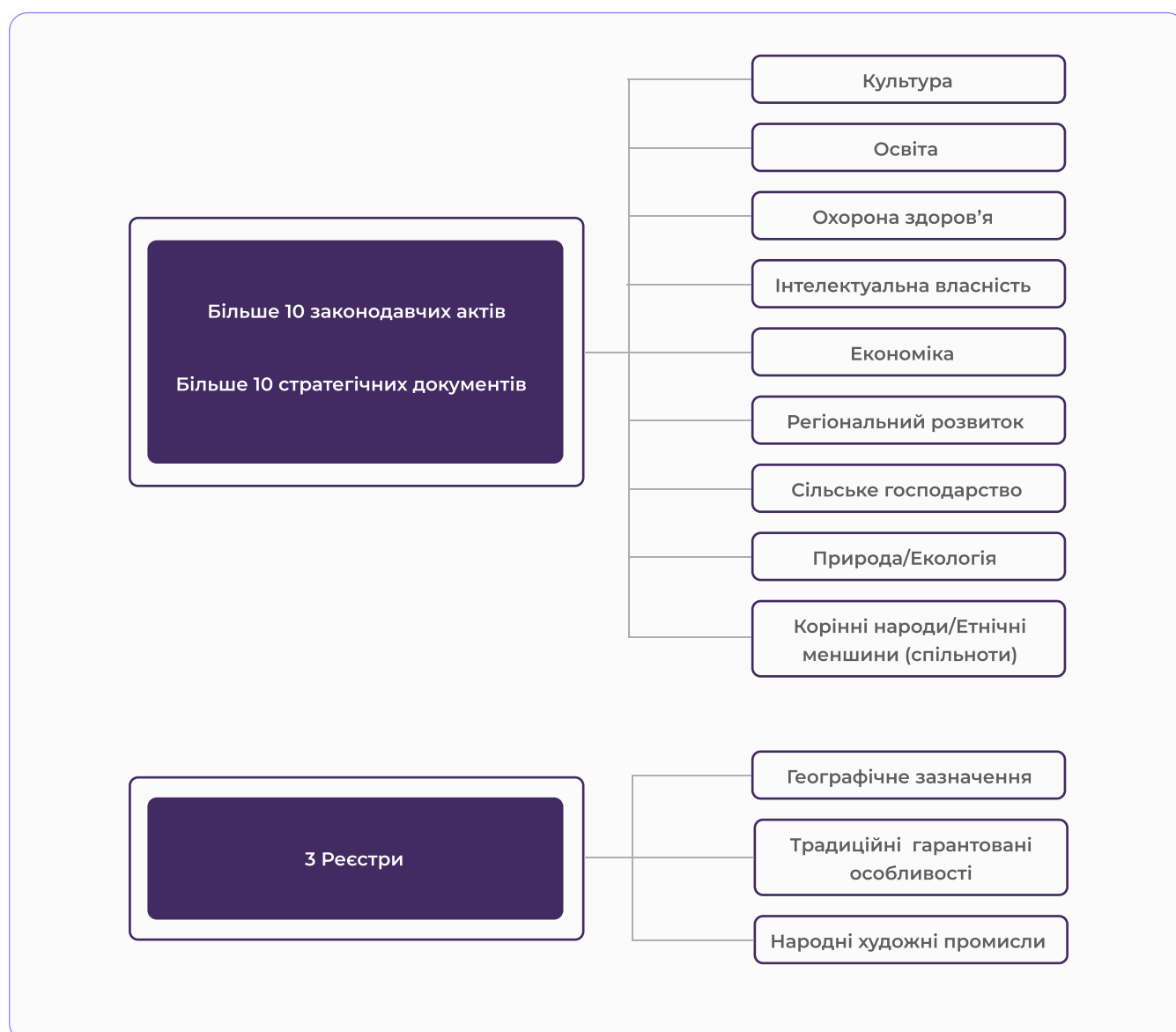
Поглиблений аналіз допоможе встановити зв'язок між вже існуючими правовими інструментами на національному рівні та визначитися з подальшими кроками щодо політики у сфері НКС:

1. Розроблення / розширення / оновлення положень щодо НКС у відповідній політиці чи законодавстві в культурній сфері;
2. Долучення НКС до відповідної політики чи законодавства за межами культурного сектору (освіта, охорона здоров'я, сільське господарство тощо);

### 3. Запровадження окремої політики та законодавства для НКС.

У межах цього дослідження у **Таблицях 3 і 4** (с. 41-50) ідентифіковані законодавчі акти та стратегічні документи, які так чи так стосуються різних аспектів НКС і вже побіжно створюють умови для охорони НКС у таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, ІВ/Авторське право, екологічна політика, етнополітика, регіональний розвиток, сільське господарство.

**Рисунок 2. Присутність питань НКС у НПА різних сфер**



У Таблиці 5 ідентифіковано реєстри (чинні та у процесі розроблення), що стосуються галузей НКС і можуть забезпечувати охорону деяких її аспектів.

Таблиця 5. Реєстри (чинні та у процесі розроблення), що стосуються галузей НКС

Назва реєстру	Галузі НКС, яких стосується	Коротка інформація	НПА, що регламентують
Державний реєстр України назв місць походження та географічних зазначень походження товарів і прав на використання зареєстрованих кваліфікованих зазначень походження товарів (чинний)	<ul style="list-style-type: none"> <li>Знання та практики, що стосуються природи та всесвіту;</li> <li>традиційні ремесла;</li> <li>народні промисли;</li> <li>культурні простори.</li> </ul>	<p><b>Державний реєстр</b> – це сукупність офіційних відомостей щодо кваліфікованих зазначень походження товарів та / або осіб, які мають право на використання зареєстрованих кваліфікованих зазначень походження товарів, що постійно зберігаються на електронному та / або паперовому носіях.</p> <p>Державний реєстр веде ДУ «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій».</p> <p>Географічні зазначення забезпечують захист товарів від недобросовісної конкуренції та є інструментом колективного просування традиційної продукції регіону.</p> <p>На 04.05.2024 географічне зазначення зареєстровано для товарів, що пов'язані з елементами Нацпереліку НКС: <b>Гуцульська бриндзя (сир), Петриківський розпис (сувенірна продукція, столовий посуд, товари широкого вжитку) Кролевецькі рушники (рушники, скатертини, серветки, фартухи, панно).</b></p> <p>Щоб визначити та контролювати особливі властивості та інші характеристики товарів, уповноважено:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>Міністерство аграрної політики та продовольства щодо сільськогосподарської продукції (сільсько-господарських товарів),</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Закон України від 16.06.1999 № 752-XIV «Про охорону прав на зазначення походження товарів» (із змінами).</li> <li>Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.08.2001 № 598 «Про затвердження Правил складання, подання та проведення експертизи заявки на реєстрацію кваліфікованого зазначення походження товару та / або права на використання зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31.08.2001 за № 772/5963 (із змінами).</li> <li>Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.12.2001 № 798 «Про затвердження Положення про Державний реєстр України назв місць походження товарів і прав на використання зареєстрованих кваліфікованих зазначень походження товарів», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 27.12.2001 за № 1086/6277 (із змінами).</li> <li>Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.12.2000 № 583 «Про затвердження Положення про Перелік видових назв товарів», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 23.01.2001 р. за № 61/5252.</li> <li>Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.04.2001 № 149-р «Про спеціально уповноважені органи для визначення та контролю особливих властивостей та інших характеристик товарів» (із змінами).</li> </ul>

Назва реєстру	Галузі НКС, яких стосується	Коротка інформація	НПА, що регламентують
		<p>харчових продуктів, вин, ароматизованих винних продуктів, спиртних напоїв;</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• <b>Міністерство культури та інформаційної політики</b> – щодо виробів народних художніх промислів;</li> <li>• <b>Міністерство охорони здоров'я</b> – щодо природних лікувальних ресурсів (мінеральних вод, лікувальних грязей, озокериту, бішофіту, ропи лиманів та озер тощо).</li> </ul> <p>Якщо специфікація товарів стосується географічного зазначення, то подають докази наявності репутації. Такими доказами можуть бути публікації у пресі, нагороди, витяги із професійної літератури, серед іншого – <b>історичну, кулінарну, дослідження фольклору</b>. Відомості про репутацію товару повинні відображати історію його виробництва в цьому географічному місці, цінність товару і ставлення до нього суспільства на місцевому, національному та / або міжнародному рівні.</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України «<b>Про затвердження Вимог до специфікацій товарів із географічними зазначеннями та до процедури їх погодження</b>» від 12.04.2021 № 743</li> </ul>
<p><b>Реєстр традиційних гарантованих особливостей</b> (має бути створений)</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Знання та практики, що стосуються природи та всесвіту;</li> <li>• традиційна кухня;</li> <li>• народні промисли.</li> </ul>	<p><b>Реєстр</b> є інформаційно-комунікаційною системою, що містить сукупність офіційних відомостей щодо зареєстрованих традиційних гарантованих особливостей.</p> <p><b>Традиційна гарантована особливість</b> – найменування, яке ідентифікує сільськогосподарську продукцію (сільськогосподарський товар) або харчовий продукт, що відповідає одночасно таким ознакам: має особливі характеристики, що дають змогу чітко</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «<b>Про затвердження Порядку ведення Реєстру традиційних гарантованих особливостей</b>» від 31.08.2023 № 1614</li> <li>• Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства «<b>Про затвердження Порядку складання та подання заявки на реєстрацію традиційної гарантованої особливості, Правил розгляду заявки на реєстрацію традиційної гарантованої особливості, Вимог до заперечення щодо реєстрації традиційної гарантованої</b></li> </ul>

Назва реєстру	Галузі НКС, яких стосується	Коротка інформація	НПА, що регламентують
		<p>відрізнити його від інших продуктів цього ж виду у результаті <b>використання традиційних інгредієнтів, традиційного складу інгредієнтів та / або традиційної технології виробництва / переробки</b>; використовується у виробництві та / або відповідає специфікаціям товару, що існують протягом не менше 30 років до 01.10.2022 року.</p> <p>Традиційні гарантовані особливості реєструють, <b>щоб зберегти традиційні методи виробництва та рецептури</b> сільськогосподарського товару або харчового продукту.</p> <p><b>Національні символи</b> для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів із зареєстрованими назвами місця походження товару, географічними зазначеннями, традиційними гарантованими особливостями <b>наносяться на харчові продукти, для яких зареєстровано назву місця походження товару, географічне зазначення, традиційну гарантовану особливість</b>, із додержанням вимог до відповідної схеми якості за умови відповідності такого товару специфікації.</p> <p>Держателем та адміністратором Реєстру визначено Мінагрополітики, яке вноситиме відомості до Реєстру, зміни до них та надаватиме витяги з Реєстру.</p> <p>Реєстр традиційних гарантованих особливостей створюється не пізніше п'яти років від 15 вересня 2023.</p> <p>Реєстр ще не створений.</p>	<p><b>особливості, порядок його подання та розгляду та форми заяви про реєстрацію традиційної гарантованої особливості»</b> від 06.09.2023 № 1632</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України <b>«Про затвердження Порядку сертифікації товару з географічним зазначенням або традиційною гарантованою особливістю, форми сертифіката на відповідність товару специфікації і Порядку розгляду апеляцій на рішення органів сертифікації»</b> від 26.01.2023 № 68</li> <li>▪ Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України <b>«Про затвердження національних символів для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів із зареєстрованими назвами місця походження товару, географічними зазначеннями, традиційними гарантованими особливостями, а також Правил їх використання та Вимог до них»</b> від 20.09.2023 № 1692</li> </ul>

Назва реєстру	Галузі НКС, яких стосується	Коротка інформація	НПА, що регламентують
<p><b>Реєстр майстрів народних художніх промислів</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Традиційні ремесла;</li> <li>знання та практики, що стосуються природи та всесвіту.</li> </ul>	<p>Реєстр створюється для обліку майстрів, які працюють у різних техніках народних художніх промислів.</p> <p><b>Народний художній промисел</b> – творча та виробнича діяльність, мета якої – створювати художні вироби декоративно-ужиткового призначення, що здійснюється на основі колективного освоєння і спадкоємного розвитку традицій народного мистецтва у певній місцевості в процесі творчої праці майстрів народних художніх промислів (Стаття 1 Закону України «Про народні художні промисли»).</p>	
<p><b>Перелік фізичних осіб-підприємців, які займаються народною медициною (цілительством) (не є чинний)</b></p>	<p>Народна медицина (ті елементи НКС, що не шкодять здоров'ю та життю людини)</p>	<p><b>Фізична особа – підприємець, що займається народною медициною (цілительством)</b>, застосовує методи з профілактики, діагностики та лікування хворих, які ґрунтуються на досвіді багатьох поколінь людей, усталені в народних традиціях і не потребують державної реєстрації.</p> <p><b>Народна медицина (цілительство)</b> – методи оздоровлення, профілактики, діагностики й лікування, що ґрунтуються на досвіді багатьох поколінь людей, усталені в народних традиціях і не потребують державної реєстрації.</p> <p>У січні 2018 року Міністерство охорони здоров'я висловило ініціативу скасувати спеціальний дозвіл займатися народною медициною (цілительством), скасувавши статтю 74-1 Основ законодавства України про охорону здоров'я, у якій передбачено порядок видачі зазначеного дозволу.</p> <p>На 04.05.2024 такі зміни не внесено, але Перелік ФОП не ведеться, спеціальні дозволи на заняття нетрадиційною медициною не видають.</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Постанова КМУ «Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціального дозволу на зайняття народною медициною (цілительством)» від 03 грудня 2012 р. № 1145;</li> <li>Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про порядок видачі атестаційно-експертного висновку, що підтверджує наявність в особи цілительських здібностей» від 23.09.2013 № 822, Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13 листопада 2013 р. № 1943/24475;</li> <li>Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про організацію роботи фізичних осіб – підприємців, які займаються народною медициною (цілительством)» від 16.03.2016 № 189, Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 31 березня 2016 р. № 491/28621.</li> </ul>

Створення Реєстру географічних зазначень та Реєстру традиційних гарантованих особливостей зумовлене необхідністю забезпечити ефективне виконання зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію з ЄС, яку Україна ратифікувала 16 вересня 2014 року.,

**Істотним є питання інтелектуальної власності у сфері НКС.** Це питання порушували учасники круглого столу, що відбувся в межах Форуму «Українська культурна спадщина #ДійЗадляСпадщини», як таке, що потребує досліджень та роз'яснень.

Географічні зазначення якраз є частиною системи захисту інтелектуальної власності, що дає виробникам змогу захищати свої права на використання географічних назв та запобігати незаконному використанню цих назв іншими виробниками. На 04.05.2024 географічне зазначення зареєстровано для товарів, що пов'язані з елементами Нацпереліку НКС: **Гуцульська бриндзя (сир), Петриківський розпис (сувенірна продукція, столовий посуд, товари широкого вжитку), Крелевецькі рушники (рушники, скатертини, серветки, фартухи, панно).**

## Стратегічна гіпотеза:

Синхронізація між Нацпереліком НКС та, наприклад, Реєстром ГЗ може підсилювати правову охорону інтелектуальної власності НКС, сприяти економічному впливу, а також збереженню традиційних методів виробництва та культури, пов'язаної з певними регіонами та природними ресурсами, необхідними для виробництва.

За інформацією Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій: *«13 травня 2024 року офіційно набув чинності оновлений Регламент про ГЗ для сільськогосподарської продукції, вин та спиртних напоїв, який був опублікований в Офіційному віснику Європейського Союзу 23 квітня 2024 року. Регламент спрямований на покращення охорони сільськогосподарського сектору через консолідацію процедур, які раніше містилися в окремих документах, в єдину комплексну систему.*

*Він передбачає: посилення захисту географічних зазначень в інтернеті шляхом географічного блокування; деталізацію використання в назві, маркуванні або в рекламних матеріалах переробленого продукту географічного зазначення, яке є інгредієнтом такого продукту; надання більших прав групам виробників, включаючи право протидіяти знецінювальним маркетинговим практикам та зниженню цін.*



Очікується, що зазначені вище зміни спростять процес реєстрації географічних зазначень, зробивши його простішим та ефективнішим для виробників.

За новими правилами, **Відомство з інтелектуальної власності Європейського Союзу (EUIPO)** відіграватиме активну роль у правовій реформі схеми захисту географічних зазначень, а також буде компетентним органом для управління реєстрацією цих географічних зазначень у ЄС разом із державами-членами.

EUIPO вже працює над аспектами захисту географічних зазначень сільськогосподарської продукції, такими як створення та підтримка повної пошукової бази даних географічних зазначень *GIview*, яка незабаром міститиме географічні зазначення **ремісничих** і промислових продуктів.

Ухвалений Регламент є частиною ширших змін ЄС щодо захисту ідентичності та традицій сільськогосподарської продукції, а також підвищення довіри споживачів і розвитку сільських районів. Вони спрямовані на те, щоб розширити використання географічних зазначень ЄС, зміцнити економіку сільської місцевості та забезпечити вищий рівень охорони назв продуктів / товарів».

Дослідження питань щодо доцільності застосування механізмів правової охорони інтелектуальної власності до генетичних ресурсів, традиційних знань, традиційних виражень культури, враховуючи досвід ВОІВ та вироблення необхідних позицій передбачено у Стратегічному плані розвитку на 2024 – 2028 роки Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій.

Запровадження в Україні правової охорони традиційних знань (ТЗ) та традиційних виражень культури (ТБК) механізмами інтелектуальної власності – це головна мета **Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на 2020 – 2025 роки**, яка була обговорена під час парламентських слухань на тему «**Побудова ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні**» 16 грудня 2019 року й опублікована в офіційному журналі «Парламентські слухання» (№ 5, 2019) Видавництва Верховної Ради України.

З початком війни триває робота над оновленою стратегією: запланована діагностика національного законодавства; консультації із національними заінтересованими сторонами, фіналізація Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності та її презентація Урядові України для затвердження.

## Стратегічна гіпотеза:

Зважаючи на означені ініціативи **УКРНОІВІ**, варто ще раз звернути увагу на проблему неузгодженості термінології та понять у сфері НКС. Оскільки поняття **«генетичні ресурси», «традиційні знання, традиційні вираження культури»** не інтегровані у сферу НКС, яка наразі обмежується сферою культури та відомством МКІП.

Проведення міжвідомчих консультацій із залученням широкого кола зацікавлених організацій та громад / спільнот носіїв сприятиме приверненню уваги до питань НКС, актуалізації її потенціалу, міждисциплінарного характеру та створення передумов для подальшої участі широкого кола гравців у формуванні політики щодо НКС.

## **5.6 Неналагоджена система задля підтримання життєздатності НКС**

Наскрізний і міждисциплінарний характер НКС передбачає наявність складної системи, представленої різноманітними гравцями з різними ролями та складними різнорівневими процесами і зв'язками. Ця система охоплює органи державної влади, ОМС, організації різних відомств, наукові установи, освітні заклади, громадські організації, місцеві громади, спільноти носіїв та бізнес-структури, які мають ефективно взаємодіяти на різних рівнях управління та реалізації політик.

Такі складні взаємини вимагають наявності налагодженої системи та певної інфраструктури для розподілу ролей та інтеграції зусиль для охорони НКС, оскільки кожен гравець приносить унікальні знання, ресурси та перспективи, що є критично важливими, щоб підтримувати життєздатність та стійкість НКС.

*«Держави-учасниці Конвенції 2003 року мають вживати “необхідних заходів” для охорони НКС, наявної на їхній території (стаття 11 (а)), включаючи ідентифікацію та інвентаризацію НКС «відповідно до [їхньої] власної ситуації» (Статті 11 (b) і 12.1).*

*Конвенція та її ОД заохочують (але не зобов'язують) держави вживати фінансових, правових та адміністративних заходів (стаття 13; ОД 103–105) для підтримки захисту НКС на їхній території.*

Види діяльності, закладені в рамках такої інфраструктури, передбачають:

- *Сприяння обізнаності, повазі та визнанню різноманітності й цінності НКС (Стаття 7; ОД 100 – 123);*
- *Консультування та координування всередині та між громадами й іншими зацікавленими сторонами (Стаття 13 (b); ОД 109, ОД 79 – 99);*
- *Розвиток потенціалу серед зацікавлених громад та інших зацікавлених сторін (де це необхідно) для захисту (Стаття 13 (d) (i), 14; ОД 82, 86 і 107 (k));*
- *Виявлення та інвентаризація НКС на території держави, за участі і згоди громади (Статті 11 (b) і 12.1);*
- *Управління інформацією про НКС та забезпечення належного доступу до неї (Стаття 13 (d); ОД 109);*

- *Захист прав і благополуччя зацікавлених спільнот, охороняючи НКС, сприяючи сталому розвитку, допомагаючи громадам (за запитом) забезпечити, щоб їхня НКС не була деконтекстуалізованою чи надмірно комерціалізованою, а також щоб її не спотворювали чи нею не зловживали (ОД 102, 104);*
- *Обмін досвідом та інформацією через міжнародні кордони (Статті 1 (d) та 19; ОД 86 – 88), включаючи співпрацю та створення мереж між спільнотами, експертами, експертними центрами та дослідницькими інститутами й міжнародними мережами установ, пов'язаних із НКС, центрами Категорії II (ОД 79 – 80, 86 і 88).*

*Підхід, використаний у Конвенції 2003 року та її ОД, є загальним, і держави, звісно, визначатимуть конкретні потреби спільнот та охорони НКС на своїх територіях і відповідно розроблятимуть свою політику. ... Офіційні правові та політичні рамки також не завжди потрібні для підтримки охорони НКС: іноді громади можуть продовжувати стратегії охорони без них».*

У кожному регіоні та громаді вибудовують свої зв'язки та взаємодії, які дуже часто залежать від ініціативи конкретних людей та / або організацій.

**Ірина Корчемаха – заступниця начальника управління з питань гуманітарної, соціально-культурної сфери та освіти, начальниця відділу Дніпропетровської обласної ради, представниця ГО «Жінки плюс» під час Форуму культурної спадщини #ДійЗарадиСпадщини:**

*«У 2013 році, попри відсутність в Україні адаптованої під міжнародні вимоги нормативної бази з питань культурної спадщини, ми (Лілія Гиренко, Ірина Корчемаха, Яна Полянська) випрацювали «Програму збереження та розвитку об'єктів культурної та природної спадщини, елементів нематеріальної культурної спадщини, розташованих на території Дніпропетровської області, на 2014 – 2025 роки». Ініціативу підтримали депутати обласної ради 31 січня 2014 року та прийняли відповідне рішення.*

*Це був перший в Україні досвід написання такої Програми.*

*Вона містить окремий розділ про Петриківський розпис, де перелічені заходи зі збереження, популяризування, передавання майбутнім поколінням цього елемента.*

*До виконання завдань і заходів Програми були залучені і представники Петриківської територіальної громади, і обласні комунальні заклади культури та освіти, представники громадянського суспільства (зокрема, ГО «Жінки плюс»).*

*Нині Петриківського розпису навчають у дошкільному навчальному закладі «Сонечко», Будинку дитячої творчості, Петриківській дитячій художній школі ім. Т. Я. Пати, Професійно-технічному училищі № 79, Дніпропетровському театральном-художньому коледжі, на кафедрі образотворчого мистецтва і дизайну ДНУ ім. О. Гончара. Тобто петриківську майстерність діти пізнають практично з дитячого садочка і аж до здобуття вищої освіти.*

*Заходи в рамках Програми фінансують через комунальні заклади / підприємства освіти та культури Петриківської селищної ради, Дніпропетровської обласної ради, за рахунок місцевого бюджету Петриківської громади та депутатської субвенції Лілії Гиренко та Наталії Лисенко (представниць ГО «Жінки плюс») на проведення заходів із популяризації, передавання наступним поколінням елемента НКС.*

*На жаль, інших джерел фінансування заходів Програми немає. Проте кожний мешканець Петриківки причетний до петриківського розпису й усі зацікавлені організації об'єднують свої зусилля задля його збереження для наступних поколінь».*

## **Стратегічна гіпотеза:**

Очевидно, що одним з дієвих інструментів об'єднання різних гравців задля охорони НКС на регіональному рівні є обласні програми розвитку. Саме обласні ради через програми розвитку можуть забезпечити, крім інших заходів, і фінансування планів з охорони елементів НКС, які практикують у регіоні.

Правильно організованими процесами можна не тільки розподілити фінансове навантаження на різноманітних гравців у питаннях охорони НКС, а й максимально залучити їхні потенціали та синергію, щоб створити стійку й динамічну систему підтримки життєздатності НКС.

Конвенція 2003 року містить низку положень щодо створення та / або посилення установ / органів для охорони НКС, зокрема:

- Створення або призначення одного або більше компетентних органів для охорони нематеріальної культурної спадщини, наявної на її території (Стаття 13 (b); ОД 109):
- Створення консультативних органів або координаційних механізмів для виявлення НКС, інвентаризація, впровадження програм тощо (ОД 80).

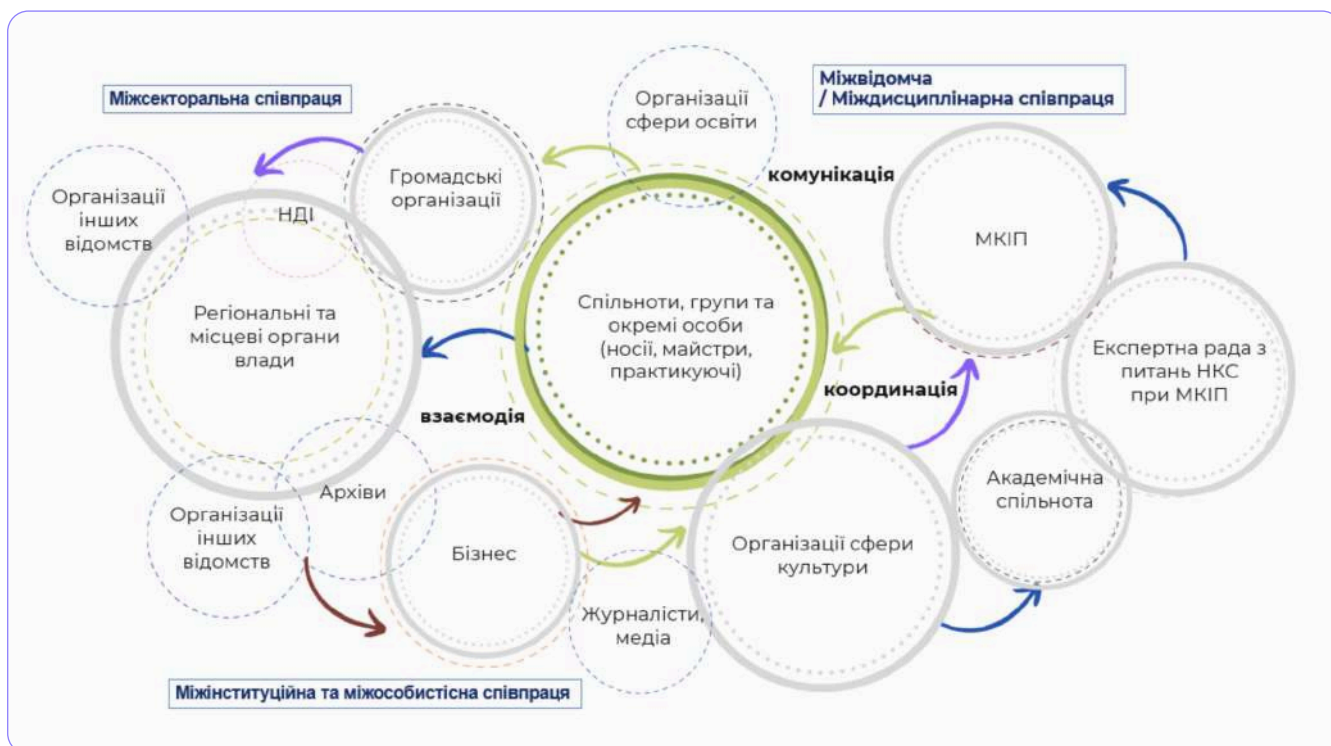
Вживання відповідних юридичних, технічних, адміністративних та фінансових заходів, спрямованих на (Стаття 13 (d) :

- сприяння створенню або посиленню установ з підготовки кадрів у сфері управління нематеріальною культурною спадщиною, а також передачі такої спадщини через форуми та простори, призначені для її представлення або вираження;
- створення установ, які займаються документацією стосовно нематеріальної культурної спадщини, та сприяння доступу до них.

Наприклад, за відсутності коштів на створення центрів документування для управління інформацією про НКС та забезпечення належного доступу до неї, рішенням могло б бути **дослідження наявного потенціалу вже чинних ініціатив установ, організацій, які займаються документуванням та / або потенційно могли б виконувати ці функції: музеї, бібліотеки, архіви, наукові й дослідницькі інститути, профільні громадські організації.**

Поки що в Україні співпраця між різними гравцями у сфері НКС ускладнена через відсутність ефективних механізмів взаємодії між ними. На державному рівні сфера НКС обмежується відомством МКІП, що стримує потенціал залучення дотичних установ, організацій інших відомств до питань охорони НКС. Відтак повний перелік гравців у сфері НКС не визначений, не ідентифікований й розмежований за різними відомствами, сферами та напрямками діяльності.

Рисунок 3. Багаторівнева екосистема НКС



Під час інтерв'ю з представницями і представниками Карпатського біосферного заповідника було виявлено, що діяльність заповідника невід'ємно пов'язана з місцевими громадами, середовищем їхнього традиційного проживання, їхньою спадщиною, включно з нематеріальною, адже культура і фольклор, кухня і побут є відображенням тісного зв'язку людини з природою.

**Карпатський біосферний заповідник** – один із найбільших природоохоронних об'єктів України. Займає площу 66417,4 гектара. Поряд із територією біосферного заповідника розташовано 20 населених пунктів, у яких проживає понад 100 тисяч осіб. Адміністрація заповідника надає можливість місцевому населенню на спеціально відведених територіях випасати худобу, заготовляти дрова, сіно, дикорослі плоди, ягоди та гриби. Докладається чимало зусиль до збереження традиційних способів господарювання, підготовки та втілення проєктів зі сталого розвитку, дослідження гуцульської культури, зокрема традиційного полонинського господарства.

Поряд із цим, як зазначають респонденти, дуже складно налагодити міжвідомчу взаємодію та співпрацю щодо охорони НКС. Заповідник є природоохоронною науково-дослідною установою міжнародного значення, підпорядковується Міністерству

захисту довкілля та природних ресурсів України. Фактично, цінні дослідження та напрацювання заповідника у сфері НКС залишаються поза увагою МКІП та фахівців, що працюють у сфері культури.

Попри відсутність взаємодії та співпраці з МКІП, зазначалося про плідну міжнародну співпрацю у дослідженні НКС та підготовці спільних міжнародних номінацій до Репрезентативного списку ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини людства.

Попри те, що біосферні та природні заповідники функціонують за різними правилами, управляються різними відомствами, інтегрування їхньої діяльності у сферу НКС може значно підсилити напрям досліджень та охорону НКС, адже в межах кожного окремого біосферного резервату та / або заповідника разом працюють науковці природничих та гуманітарних наук, представники владних структур та місцевих громад. Крім цього, як зазначив під час консультації Павло Гольдін: *«У заповідниках системи НАН є можливість створювати науково-дослідні відділи, підрозділи, щоб досліджувати НКС».*

**Таблиця 6. Міжвідомчий розподіл біосферних заповідників**

Назва	Відомство
Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна	Національна академія аграрних наук України (на окупованій території)
Чорноморський біосферний заповідник	Національна академія наук України (у пониззях Дніпра (частково на Кінбурні))
Дунайський біосферний заповідник	Національна академія наук України
Карпатський біосферний заповідник	Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України
Транскордонний біосферний резерват Розточчя (на кордоні України, Польщі та Словаччини)	Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України



## Стратегічна гіпотеза:

За таких умов є дієвим та перспективним розгляд питання та пошук механізмів щодо інтеграції питань НКС у діяльність організацій та установ інших відомств.

Крім цього, систематизація та аналізування вже наявного потенціалу та напрацювання дієвих механізмів взаємодії можуть значно розширити інституційну спроможність у сфері НКС, сприяти розвитку потенціалу різних гравців; підвищенню обізнаності про важливість НКС та можливого внеску (ролі) різних гравців; посиленню співпраці між усіма заінтересованими сторонами.

Наприклад: **Інтернет-ресурс МКІП «Нематеріальна культурна спадщина України»** має значний потенціал стати багатофункційною цифровою платформою для підвищення обізнаності про живу спадщину, обміну інформацією про елементи, експертів і посилення співпраці між усіма зацікавленими сторонами.

Від січня 2022 року ресурс функціонує у режимі дослідної експлуатації, туди постійно додають інформацію про елементи, які включають до Національного переліку.

На відміну від офіційно оприлюдненого Національного переліку на вебсайті МКІП (у форматі відсканованої таблиці, що містить понад 90 позицій), ресурс **«Нематеріальна культурна спадщина України»** надає більше інформації про кожен елемент, а також містить мультимедійні файли щодо кожного елемента Національного переліку, що є значно інформативнішим.

Хоча ресурс позиціонує себе як *«платформа, що служить спільною основою, у якій різні зацікавлені сторони, наприклад, політики, дослідники, інститути, ГО, громади та практики можуть взаємодіяти одні з одними»*, поки що він такої функції не виконує.

Ресурс «Нематеріальна культурна спадщина України» потребує розширення функціональних можливостей: крім інформаційної, промоційної функції, він також може бути базою даних про НКС, а також платформою, щоб підтримувати контакт з громадами й носіями-практиками, а також виявляти, досліджувати нові елементи. Можна розглянути питання збирання даних відповідно до пілотної методології оцінювання шкоди НКС внаслідок війни через цей інтернет-ресурс.

У перспективі можна налаштувати механізм обміну даними з іншими реєстрами та інформаційно-комунікаційними системами (наприклад, різноманітні національні та міжнародні платформи, УКФ, DREAM, ДАРТ тощо), що може сприяти доступу до даних, щоб оцінити економічний вплив НКС; аналітики, щоб випрацювати стратегії розвитку громад.

Ресурс «Нематеріальна культурна спадщина України» може бути й механізмом для проведення періодичних моніторингів життєздатності НКС та загалом для участі та ширшої залученості громад / спільнот, наприклад, через можливість додавати інформацію про свої культурні практики та елементи, які не внесені до переліків, але важливі для носіїв.

Гіпотеза відповідає пріоритетам та завданням Національної програми інформатизації на 2022–2024 роки (Постанова Верховної Ради України від 8 липня 2022 року № 2360-ІХ **«Про затвердження завдань Національної програми інформатизації на 2022–2024 роки»**):

*«Інформатизація науки, освіти і культури. Розроблення інформаційного комплексу менеджменту у сферах культури та інформаційної політики.*

**Розширення функціональних можливостей Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України** в частині формування заявок щодо включення елементів нематеріальної культурної спадщини до переліку, цифровізація діяльності Експертної ради з питань нематеріальної культурної спадщини, автоматизація процесу внесення елементів нематеріальної культурної спадщини до списків ЮНЕСКО».

Гіпотеза також суголосна із представленими пріоритетами в документі ЮНЕСКО **«План дій для культури України» в розділі «Підтримка стійкості через культуру»**:

- Розвиток потенціалу для різних цільових груп в Україні, серед інших – для носіїв живої спадщини та професіоналів;
- Підвищення обізнаності про важливість живої спадщини;
- Розроблення багатофункціональної цифрової платформи живої спадщини в Україні, щоб обмінюватися інформацією про елементи, експертів і посилювати співпрацю між усіма заінтересованими сторонами.

## 6. Базовий звіт за істотним питанням. Потенціал НКС для стійкості громад в умовах війни та для сталого розвитку у повоєнний період

**Жива спадщина** – це не тільки спадок минулого, а й активний та динамічний процес, який постійно розвивається та адаптується до сучасних умов, відображаючи зміни в суспільстві та відповідаючи на нові виклики. Жива спадщина залишається живою, оскільки є основою для ідентичності та добробуту спільнот, груп та окремих осіб, які є її носіями.

### Життєздатність елементів НКС в умовах війни.

За даними місцевої влади, 12 із 82 елементів Національного переліку (приблизно 14,6 %) зазнали змін у статусі життєздатності за період повномасштабного вторгнення (01.12.2023 супроти 01.01.2022 року).

**Вплив повномасштабного вторгнення на собі відчули 79 %, або 59 національних елементів НКС.**

Що стосується фізичного впливу (руйнування будівель, обладнання, брак ресурсів), 67 %, або 50 елементів, не зазнали впливу; 9 %, або 7 елементів, зазнали незначного впливу; 12 %, або 9 елементів, – помірного впливу; 12 %, або 9 елементів, – сильного впливу.

Вплив на людські ресурси (життя та здоров'я носіїв, переміщення осіб) фіксуємо такий: 27 %, або 20 елементів, не зазнали впливу; 27 %, або 20 елементів, зазнали незначного впливу; 31 %, або 23 елементи, – помірного впливу; 16 %, або 12 елементів, – сильного впливу.

Вплив на логістику (доступ до ресурсів, неможливість передавати або поширювати елементи НКС) респонденти характеризували так: 35 %, або 26 елементів, не зазнали впливу; 27 %, або 20 елементів, зазнали незначного впливу; 29 %, або 22 елементи, – помірного впливу; 9 %, або 7 елементів, – сильного впливу.

Отже, результати свідчать, що фізичний аспект НКС зазнає відносно меншого впливу, натомість людські ресурси перебувають під загрозою. **47 % елементів зазнали помірного або сильного впливу в тому, що стосується людських ресурсів.**

На думку третини представників спільнот, які практикують (155 відповідей), їхній елемент зазнав впливу російської агресії, ще 40 % (184 відповіді) повідомили про відсутність прямого впливу на значущість і функціонування елементів, водночас 27 % (128 відповідей) не визначились.

Практики НКС також порівняли життєздатність елементів до і під час повномасштабного вторгнення.

Порівняно з 01.01.2022 роком збільшилася кількість відповідей, які вказують на те, що деякі елементи більше не практикують (із 24 до 32). Напередодні повномасштабного вторгнення 95 % або 445 опитаних повідомили, що практикують елементи НКС, натомість 01.11.2023 ця частка зменшилася до 93 %, або 437 респондентів. Частка активних елементів охоплює ті елементи, які практикують без змін, елементи, які почали практикувати в іншому місці через зміну місця проживання носіїв, а також елементи, практикування яких відновилося після призупинення.

43 елементи НКС змінили свій статус із *«активно практикується»* на інший статус, наприклад *«не практикується»*, *«переміщено»* або *«тимчасово призупинено, але відновлено»*.

Дані спільнот є важливими, оскільки, на відміну від органів влади, які перераховують елементи НКС на основі адміністративної звітності, **носії насамперед повідомляють про елементи, які вони фактично практикують і вважають важливими для себе.**

Зіставивши дані місцевої влади і громад, можна побачити, що приблизно 11-14 % усіх елементів НКС різних рівнів змінили свій статус під час війни (або припинено практику, або переміщено, або відновлено практику після перерви).

Що стосується потреб носіїв НКС (можна було обрати кілька варіантів), 322 опитаних повідомили про необхідність фінансової підтримки, 265 – інформаційної, 78 – психологічної. 53 респондентів зазначили, що не потребують підтримки.

Водночас лише 4 %, або 18 респондентів, вказали, що до них за підтримкою зверталися внутрішньо переміщені носії НКС.

**Попри вразливість та непоправні втрати через загарбницьку війну Росії проти України, жива спадщина допомагає громадам підтримувати стійкість та життя, відкриваючи значний потенціал та можливості для повоєнного відновлення.**

## Продовольча безпека та НКС.

Як зазначено в дослідженні **«Українське сільське господарство у воєнний час: стійкість, реформи та ринки»**, – сімейні фермери та особисті селянські господарства (ОСГ) виявилися стійкішими під час війни, що підтверджують дослідження Національної академії наук України та звіт ФАО «Вплив війни на сільське господарство та засоби для існування жителів сільських районів в Україні».

Місцеві виробники продуктів харчування менше залежать від зовнішніх ресурсів і міжнародної торгівлі, вони мають власне обладнання, техніку та складські приміщення, часто використовують органічні добрива та місцеві сорти насіння, вони переробляють і продають свої продукти харчування на місцевих ринках та через неформальні мережі й вони залежать від домогосподарства / місцевої робочої сили. Ці якості, а також взаємна підтримка та солідарність допомогли українським дрібним виробникам адаптуватися до найскладніших обставин і виробляти їжу для своїх сімей, громад, української армії та внутрішньо переміщених осіб.

Автори дослідження звертають увагу, що особисті селянські господарства в Україні є повноцінними сімейними фермами за критеріями, що визнала Організація Об'єднаних Націй. **Сімейне фермерство** – це не тільки виробництво, а й спосіб життя селян, оскільки сім'я та ферма пов'язані між собою, спільно розвиваються та поєднують реалізацію економічних, екологічних, соціальних і культурних функцій.

Особисті селянські господарства виробляють 37,4 % внутрішньої сільськогосподарської продукції, обробляючи 30 % сільськогосподарських угідь країни. Фермерські та особисті селянські господарства в Україні вирощують 95 % картоплі, 85 % овочів, 80 % фруктів і ягід, приблизно 75 % молока й понад 35 % м'яса. Їхні методи виробництва є більш соціально та екологічно сталими порівняно з великим агробізнесом і здебільшого здійснюються відповідно до місцевих традицій і практик.

Розглянемо ініціативи, які спираються на потенціал НКС, що не обмежується мистецькою складовою.

- Всеукраїнська ініціатива **«Сади Перемоги»** значною мірою надихнулась рухом «Саду Перемоги» в західних країнах під час Першої та Другої світових воєн.

Українська ініціатива, як і в минулому, спрямована на задоволення потреб у харчуванні постраждалих від війни громад, а також на підвищення соціального духу. Це фінансований урядом Канади проєкт SURGe (Support to Ukraine's Reforms for Governance), який до повномасштабного вторгнення допомагав українському урядові втілювати головні реформи, а від 24 лютого 2022 року зосередився на гуманітарних питаннях, зокрема забезпеченні людей їжею. У співпраці з Мінрегіоном та Міністерством аграрної політики України вони запустили всеукраїнську кампанію, спрямовану на ефективне використання доступних земельних ділянок для вирощування харчових продуктів, щоб восени зібрати в Україні гідний врожай. Ініціатива багато в чому спирається на традиційні знання та вміння українців у городництві та садівництві.

Проєкт прагне мобілізувати громади, щоб мати доступ до всіх можливих земель, серед іншого – пустирі, парки та газони, двори чи дахи будинків, як потенційні місця для вирощування їжі. Насіння, розсаду, відповідні ресурси та знання надають всім, хто бажає висадити «Сад Перемоги» на присадибній ділянці, балконі чи дачі. До ініціативи на грантовій основі долучається багато громад.

- Ще одна всеукраїнська ініціатива – **Seeds for Ukraine («Насіння для України»)** – допомагає українцям, які постраждали від війни, виростити більше врожаю на своїх городах. «Насіння для України» — це про людяність, солідарність, повагу до традиційного способу сільського життя. Агрокомпанії, фермерські господарства, громади та бізнеси запрошують збирати насіння харчових культур і надсилати для українських родин. Ініціатива діє у співпраці з зазначеними вище «Садами Перемоги».
- Проєкт **«Зелена дорога екопоселень»** – це ініціатива двох громадських організацій: ГО **«Глобальна мережа екопоселень»** і ГС **«Пермакультура в Україні»**, яку започаткували вже на другий день повномасштабного вторгнення, 25 лютого 2022 року. Ці організації об'єднали зусилля, мобілізували свої мережі (екопоселень і пермакультурних центрів) та створили мапу локацій у сільській місцевості, які готові приймати людей, які шукають короткотермінового чи довготермінового прихистку.

Щоб забезпечити стійкість та продовольчу безпеку, у спільноті поширюють знання про стале сільське господарство, щоб люди вміли вирощувати їжу, могли масштабувати свою діяльність і залучити нових людей до неї.

Ця ініціатива наголошує на надважливій ролі передавання знань для живої спадщини та актуалізовує питання підготовки кваліфікованих фахівців сільського господарства в умовах повоєнного відновлення.

Звичайні та культурні аспекти сільського господарства є важливими, оскільки вони визначають специфічні вимоги та підходи до роботи з різними видами рослин і тварин. Фахівці повинні розуміти традиції та потреби сільських громад, з якими вони співпрацюють. Знання про місцеві сорти рослин і породи тварин є цінними джерелами генетичних ресурсів, які можуть бути використані, щоб покращити сорти й гібриди, які вирощують сьогодні.

Класичні методи сільського господарства часто ґрунтуються на екологічно стійких підходах, які допомагають зберегти природні ресурси та зменшувати негативний вплив на довкілля. Ці знання є важливими для боротьби з кліматичними змінами і забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського сектору. Передавання традиційних знань від покоління до покоління є важливим аспектом збереження культурної ідентичності сільських громад і розвитку національної спадковості.

Традиційні знання не вилучають використання сучасних технологій та інновацій. Навпаки, вони можуть служити основою для розроблення новітніх підходів до сільського господарства, таких як використання дронів, сучасних систем інформаційної підтримки та біотехнологій.

**Означені ініціативи є надзвичайно важливими з точки зору питань національної безпеки на тлі катастрофічних втрат домашніх господарств, включно з генетичними ресурсами (насінням), яке багато родин збирали традиційним способом, а також втратами через обстріли та руйнування Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва, на базі якого був створений Національний центр генетичних ресурсів рослин України. Не менш критичною є ситуація і з генетичним фондом тварин.**

**Потенціал НКС для психосоціальної підтримки, реабілітації, а також посилення соціальної згуртованості та інтеграції.** Одним із таких прикладів є діяльність Реабілітаційного центру «Зелений Гай».

- **Реабілітаційний центр «Зелений Гай».** «Зелений Гай» – це більше ніж ферма, сироварня та кемпінг. Це місце, сповнене любов'ю до природи, тварин та справжніх сирів». Від 24.02.2022 «Зелений Гай» відкрив свої двері для людей та тварин. Центр прийняв 311 людей із тваринами, які виїжджали із зони бойових дій та шукали прихистку. Допоміг понад 1500 тваринам, які потребували евакуації, лікування та реабілітації. Провів 160 безкоштовних сеансів анімалотерапії для ВПО, людей з інвалідністю, багатодітних сімей, родин загиблих Героїв та волонтерів. Мета центру – поліпшити психологічне здоров'я українців та зберегти тварин.

**За інформацією Державного агентства розвитку туризму, село Зелений Гай може увійти до мережі ООН «Туризм» «Найкращі туристичні села»:**

ООН «Туризм» у 2021 році започаткувала ініціативу **«Найкращі туристичні села» (The Best Tourism Villages)**. Ця глобальна ініціатива відзначає села, які лідирують у розвитку сільської місцевості та зберігають ландшафти, культурне розмаїття, місцеві цінності й кулінарні традиції.

За цей час до мережі найкращих туристичних сіл ООН «Туризм» увійшло 190 населених пунктів з усього світу, українських серед них поки що немає.

Державне агентство розвитку туризму направило до ООН **«Туризм», World Tourism Organization (UNWTO)** пакет документів п'яти українських сіл, які в майбутньому можуть долучити до переліку **«Найкращі туристичні села» (The Best Tourism Villages) 2024 року.**

Долучення українських сіл до цієї світової мережі гарантуватиме не тільки увагу мандрівників з усього світу, а й дасть їм змогу розраховувати на менторство від ООН «Туризм» та потенційну фінансову підтримку іноземних донорів, які просувають туризм як рушійну силу розвитку сільської місцевості.

**Громади можуть отримати користь від туристичної діяльності, пов'язаної із нематеріальною культурною спадщиною.**

Однак етичний і чутливий до НКС туризм повинен уникати будь-якого потенційного негативного впливу на живу спадщину, керуючи поведінкою тих, хто бере участь у туристичній діяльності, і туристів також.



Практики та носії найкраще здатні забезпечити повагу до культурної практики або вирішити, як її слід пропонувати мандрівникам, промотувати та/або брендувати, щоб зберегти для майбутніх поколінь. Без належної участі громад у плануванні туризму можуть виникнути незаконні привласнення та порушення їхніх прав.

Як позитивний приклад етичного підходу до роботи зі спільнотою у дослідженні традиційної кухні, як особливо привабливої галузі НКС для індустрії гостинності, можна назвати книжку **«Смачна Кропивниччина»** від проєкту **«Баба Єлька»**.

Крім цього, заслуговує на увагу ініціатива проєкту щодо знімання документального серіалу «Баба Єлька». Команда створює серіал про старожилів сіл Долинської, Устинівської, Онуфріївської, Голованівської та Петрівської громад Кіровоградської області. Важливо, що знімання у громадах відбуваються без попередньої підготовки респондентів, сценарію, декорацій чи будь-чого подібного. Кожна серія – це своєрідна історія про певну громаду, її мешканців, культурні особливості, яку подано через розповіді самих людей. Серіал цінний також з погляду документування НКС громад.

Враховуючи, що маємо складнощі з розумінням що таке НКС та ідентифікацією її елементів на рівні громад, такий підхід є важливим, оскільки дослідниці, з одного боку, надають можливість мешканцям громади поглянути на себе збоку та зрозуміти свою НКС, історію, побачити потенціали, а з іншого – створюючи чи пропонуючи якісний промоційний продукт, привертають увагу потенційних мандрівників, створюють передумови для розвитку повільного, сталого туризму у громадах, туристичний потенціал яких не є очевидним.

## Стратегічна гіпотеза:

Повільний та сталий туризм може бути перспективним напрямом, зокрема для малих, сільських громад. Його варто розвивати продумано, поважаючи живу спадщину та її практиків, зменшуючи негативний вплив і зберігаючи переваги для НКС.

Це має охоплювати використання прав інтелектуальної власності, маркетинг та оцифрування. Потрібні інноваційні ідеї та підходи, що поєднують туризм і охорону НКС, враховуючи етику щодо залучених громад.

Важливим є пошук шляхів інтеграції нематеріальної спадщини в політику туризму та розвитку, водночас заохочуючи відповідальне й етичне використання цих живих активів та форм вираження. І одним із важливих питань у цьому є питання фахівців, які б розуміли специфіку НКС та етику роботи з нею.

На сайті «Форум неурядових організацій НКС» пропонують **Вебдосьє про нематеріальну культурну спадщину та сталий туризм** – ресурс із корисними інструментами для розроблення туристичних проєктів на перетині з НКС, обговорення головних питань і приклади успішних ініціатив сталого туризму.

Він призначений для всіх, хто працює у сфері культурної спадщини чи туризму, неурядових організацій і представників влади, а також для спільнот чи груп, які охороняють свою живу спадщину.

### **Інклюзивний економічний розвиток.**

Сталий розвиток залежить від стабільного, справедливого й інклюзивного економічного зростання, заснованого на сталих моделях виробництва та споживання.

Місцеві знання, навички та практики, які зберігаються та зміцнюються поколіннями, забезпечують засоби до існування для багатьох людей.

Нематеріальна культурна спадщина може приносити прибуток і гідну роботу для широкого кола людей і окремих осіб, серед інших – бідних і вразливих.

**Окремої уваги потребує питання участі спільнот, груп та окремих осіб у питаннях відбудови.** Лише спільноти, які є носіями знань про традиційний спосіб життя своєї громади, можуть вказати важливі для культурних практик простори.

### **Олександра Ковальчук, учасниця міжнародної конференції ЮНЕСКО «Культурна спадщина та мир»:**

*«..Під час конференції презентували аналітику щодо країн, які перебувають у конфліктах, і країн, які мають досвід постконфліктного відновлення. Цікаво, що місцеві спільноти виявляють більше зацікавленості в тому, щоб відновлювати релігійні споруди та базари, ніж музеї... І там приймали рішення щодо відбудови*

*об'єктів спадщини, зруйнованих майже вщент, виключно на підставі рішення локальних громад. Відсоток руйнування був закріплений нормативно, нижче якого відбудова була під питанням і за рішенням громад».*

Простори, пов'язані з соціальними практиками, можуть не мати мистецької цінності (не музей, не галерея), але мати цінність саме для практикування та / або бути пов'язаними з місцевими традиціями, звичаями, стилем життя (релігійна споруда, базар, парк з екостежками тощо).

Насамперед відбудова саме таких просторів може сприяти соціальній згуртованості, відновленню культурних практик, підтримці ідентичності певних груп та спільнот. Тому участь спільнот, практиків, носіїв знань та традицій у питаннях планування відбудови є надзвичайно важливою.

**Серед основних бар'єрів, які мають громади щодо ефективного залучення потенціалу НКС для підтримки стійкості громад в умовах війни та сталого розвитку у повоєнний період, можна назвати такі:**

## **1. Соціальні:**

- Низький рівень обізнаності серед мешканців громади про важливість НКС та її потенціали;
- Ставлення до НКС як до чогось застарілого та непотрібного;
- Меншовартість та патерналізм як наслідок колоніального досвіду;
- Нерозуміння керівників громад суті та потенціалу НКС (зосередження суто на мистецькій або атракційній складовій, що може загрожувати НКС спрощенням, вириванням із контексту, виснажливим туризмом, фольклоризацією);
- Недостатнє володіння сучасними технологіями серед населення.

## **2. Юридичні:**

- Відсутність чітких правових норм «правил гри» щодо принципів / етики та критеріїв охорони НКС;
- Відсутність рекомендацій, методичних матеріалів, роз'яснень щодо роботи з НКС на рівні громади.

### 3. Бюрократичні:

- Складність та незрозумілість бюрократичних процесів для пересічних громадян, спільнот, груп та окремих осіб щодо подань до Нацпереліку;
- Підхід «зверху вниз» – формалізовані підходи.

### 4. Інституційні:

- Відсутність кадрів, фахівців у сфері НКС;
- НКС як «додаткове» навантаження для працівників культури;
- Відсутність дієвих платформ / майданчиків для обміну досвідом у сфері НКС;
- Відсутність відповідних спеціалістів та технічного обладнання для цифровізації НКС;
- Відсутність ефективного координування між різними установами та органами влади.

### 5. Фінансові:

- Відсутність усталених та дієвих механізмів охорони НКС та підтримки спільнот і майстрів-практиків на рівні громад (кредити, гранти тощо);
- Відсутність державних цільових програм у сфері НКС.

**Напрями підтримки, що сприятимуть, з одного боку, охороні живої спадщини, а з другого – стійкості спільнот та сталому розвитку громад:**

- Підвищення обізнаності про цінність НКС та її потенціал для продовольчої безпеки, інклюзивного економічного розвитку, для психосоціальної підтримки, реабілітації, а також посилення соціальної згуртованості та інтеграції;
- Розвиток потенціалу серед відповідальних представників виконавчих комітетів, працівників культури, освіти та інших щодо планування, організації та підтримки заходів з охорони НКС на основі громади;
- Розвиток потенціалу спільнот, груп та окремих осіб (носіїв-практиків) щодо їхньої ролі в охороні та управлінні своєю НКС;

- Розвиток потенціалу працівників культури та фахівців з інших сфер (освіта, туризм, економіка, сільське господарство тощо) для розуміння специфіки НКС та етики роботи з нею;
- Пошук шляхів інтеграції нематеріальної спадщини в політику туризму та сталого розвитку, що заохочують / підтримують відповідальне та етичне використання НКС як живого активу та різноманітних форм вираження;
- Залучення спільнот, груп та окремих осіб до питань відбудови, долучення потенціалу традиційних знань та вмій у програми відновлення / відбудови (наприклад, екологічні технології традиційного будівництва);
- Субсидії, гранти та премії для майстрів та їхніх учнів, і для передавання знань, і для створення та управління відповідним бізнесом із фокусом саме на практики НКС;
- Організація заходів, що популяризують традиційні навички та майстерні, серед іншого – фестивалі, майстер-класи тощо;
- Інформаційна підтримка майстрів щодо захисту інтелектуальної власності на продукти чи послуги;
- Зміцнення та розширення співпраці з медіа та впровадження цільових стратегій, щоб збільшити видимість та доступність до НКС громад.

## Перелік істотних питань для підсектору НКС:

### 1. Неузгоджена термінологія, поняття та підходи у сфері НКС

- Понятійні збої у різних НПА, які відображені й у підходах щодо охорони НКС та розумінні її суті як живої, динамічної спадщини, цінність якої визначають самі носії;
- Політики МКІП щодо народних художніх промислів та НКС є несинхронізованими та неузгодженими в термінології, поняттях та підходах, хоча й стосуються такої галузі НКС, як традиційні ремесла;
- Незнання та нерозуміння термінів, понять та підходів операторами у сфері НКС, на регіональному та місцевому рівнях.

### 2. Відсутність чітко трансльованих на державному рівні принципів / етики щодо охорони НКС

- Рівень залучення спільнот до підготовки подань до МКІП щодо включення елементів НКС до Національного переліку залишається досить низьким;
- Зосередження суто на мистецькій та атракційній складових НКС.

### 3. Відсутність стандартизованих підходів та методологій щодо охорони НКС

- Різні організації використовують різні підходи до документування та інвентаризації НКС. Це створює несумісність даних та ускладнює їх аналіз та інтеграцію;
- Плани з охорони складають формально, переважно як необхідний крок у процесі подання до Нацпереліку, без дотримання стандартизованої методології – не проводять якісного оцінювання ризиків і загроз елементам;
- Шкоду для НКС, що пов'язана з наслідками / впливом війни, не відстежують, потреби не враховують.

#### 4. Брак фахівців, які спеціалізуються на питаннях НКС

- Відсутність програм системного навчання у сфері НКС, і на рівні формальної, і неформальної освіти;
- Відсутнє єдине розуміння того, хто такі фахівці з НКС та чим вони мають займатися на національному, регіональному та місцевому рівнях;
- Відсутні дієві платформи для комунікування та обміну досвідом між фахівцями у сфері НКС.

#### 5. Несинхронізованість НПА різних сфер, що прямо чи опосередковано впливають на охорону НКС.

#### 6. Не налагоджена система для підтримання життєздатності НКС

- Не скоординована діяльність та процеси між різними гравцями у сфері НКС;
- Не налагоджена взаємодія та співпраця між різними гілками влади щодо охорони НКС;
- Не визначені чіткі алгоритми залучення зацікавлених організацій до підтримки заходів з охорони та проведення моніторингу елементів НКС;
- Відсутні інструменти / механізми конкретної підтримки, які ґрунтуються на результатах моніторингу елементів НКС;
- Не достатньо можливостей для підтримування діяльності щодо охорони НКС і на національному, і на місцевому рівнях (програми УКФ, громадський бюджет тощо).
- **ІПП у позитивному значенні:** З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну помічено зростання інтересу до традиційної культури та запит на неї, зокрема в молоді, яка проявляє проактивну позицію щодо дослідження, переосмислення, популяризації, підвищення обізнаності про традиції.

Щоб забезпечити життєздатність та стійкість НКС України, необхідно випрацювати комплексний підхід, який передбачатиме і інституційні зусилля, і зусилля громадянського суспільства, громад та спільнот носіїв НКС. Це потребує ефективного стратегічного планування, розроблення дієвих політик, активного

залучення широкого кола гравців, громадськості, громад / спільнот носіїв на всіх етапах та регулярного моніторингу та оцінювання результатів.

## Дієвими інструментами політики для підсектору НКС можуть бути:

- **Формування компетентностей:** навчання для фахівців із НКС, навчання для носіїв-практиків, навчання для органів влади з питань НКС, розвиток мереж тощо;
- **Регулювання:** розроблення та запровадження стандартів / методологій щодо охорони НКС (документування, інвентаризації, оцифрування тощо);
- **Інформування:** синхронізація НПА різних сфер, реєстрів; дослідження та аналітика, які вкрай необхідні у сфері НКС; комунікаційні та промоційні кампанії, зокрема щоб підвищити обізнаність про НКС;
- **Фінансування:** цільові гранти (наприклад, окрема програма в УКФ для підтримки планів з охорони елементів НКС), субвенції / дотації для громад на різноманітні заходи з охорони НКС, що також можуть охоплювати і народні промисли, різноманітні практики, що пов'язані традиційними знаннями та вміннями, способом життя; пільгові кредити для носіїв-практиків, майстрів;
- **Інфраструктура / налагодження системи для підтримки життєздатності НКС:** розвиток інституційної спроможності у сфері НКС, вихід за межі сфери культури.





# RES POL

[Новини проєкту RES-POL](#)

[Facebook RES-POL](#)

Цю аналітичну записку створили за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є відповідальністю Громадської спілки "Центр регіональний розвиток" і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу.